

Ons Heem

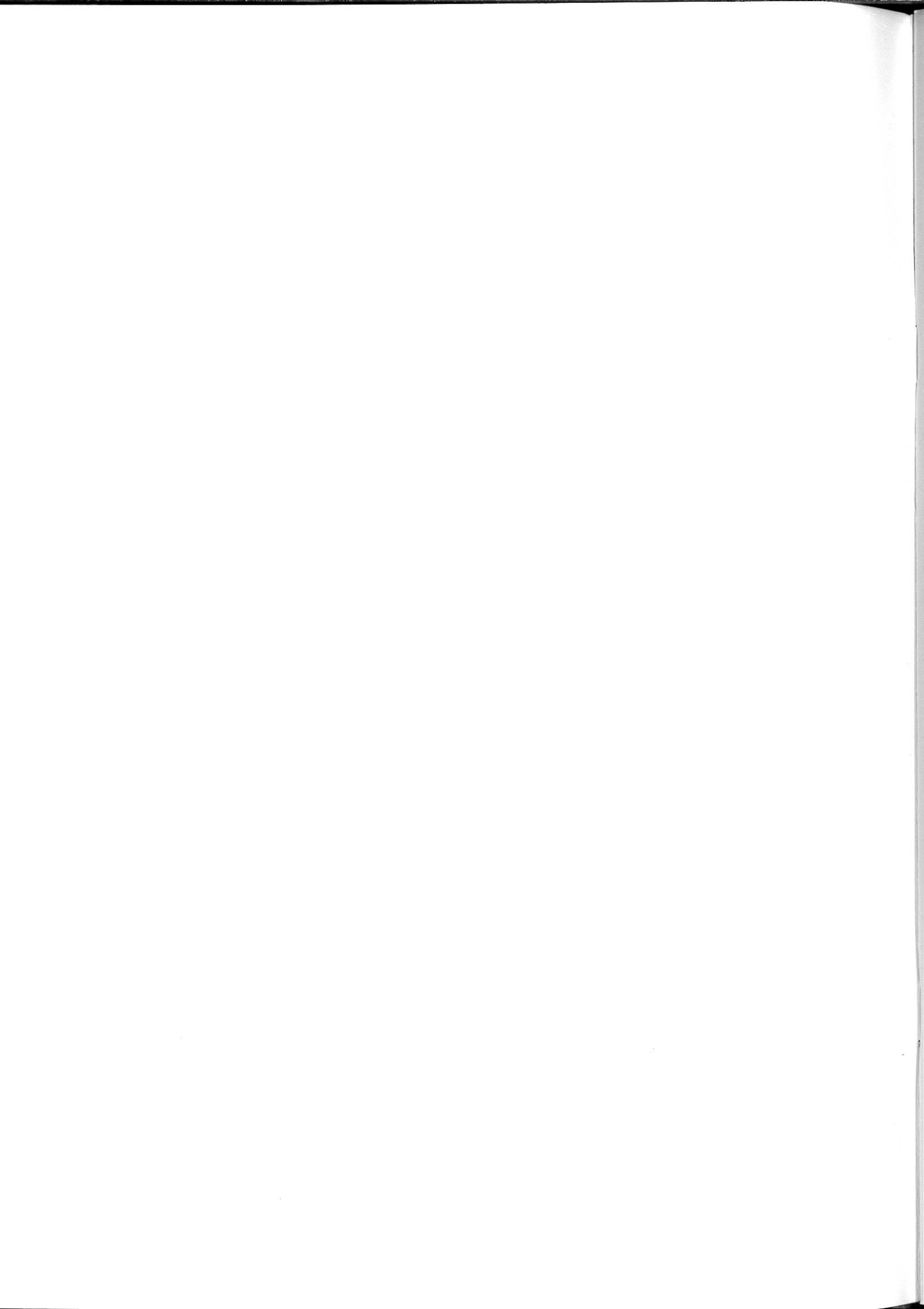
Gelukkig Nieuwjaar

Huis De Zalm
Zoutwerf 5
2800 Mechelen

Driemaandelijks tijdschrift
jaargang 59, nr. 4
oktober-november-december 2006
Afgiftekantoor: 2800 - Mechelen Mail
P 309404

Ons Heem

Driemaandelijks tijdschrift van Heemkunde Vlaanderen vzw,
Huis De Zalm, Zoutwerf 5, 2800 Mechelen
jaargang 59, nummer 4
oktober-november-december 2006

ISSN 1370-6489

Afgiftekantoor: 2800 - Mechelen Mail
P 309404

Redactieraad:

Julien De Vuyst
Fons Dierickx
Ferdinand Geerts
Rudy Janssens
Jean-Marie Lermyte
Didier Stragier
Henri Vannoppen

Dominique Vanpée
Karel van den Bossche
Luc Van Driessche
Luc Van Eeckhoudt
Eva Van Hoye
Harry Vermeir

De Witte Mars

Dominique J.B. Vanpée

"Als kleine kinderen of schoolmeisjes worden gekidnapt, mishandeld en vermoord, reageert de wereld terecht met walging en afschuw. Maar waarom verbaast zo iets ons? De annalen van de geschiedenis en de grote literatuur staan vol met allerlei gruweldaden, ontheiliging en totale verwording – Neoptolemus' brute moord op Priamus bij het altaar, de massamoord op onschuldige kleine kinderen door Herodes, de inmetzeling en gruwelijke dood van Dantes Ugolino. (...)"

Camille Paglia; Gerda Baardman, Sofie Brinkman, Gerard Grasman, Jelle Noorman en Marijke Versluys (vert.), *Vamps en tramps. Nieuwe essays*, Amsterdam: Prometheus, 1995, p. 67.

"Maar in die redenering was ook de Witte Mars geen sterk signaal, want er waren nog altijd 9,5 miljoen Belgen niet aan het betogen."

Luc Van der Kelen, Een krachtig signaal moet een antwoord krijgen, in : *Het Laatste Nieuws*, 29 oktober 2005, p. 2.

"L'année 1997 est, une fois encore, l'année de l'Enfance. L'année 1996, tristement marquée par la mort de la petite Karine de Redon, avait été, sans contestation possible, celle du pédophile belge Marc Dutroux."

Gérard Lopez, *Les violences sexuelles sur les enfants. (Que sais-je?; 3309)*, Paris: Presses Universitaires de France – PUF, 1997, p. 3.

10 jaar geleden...

Het is tien jaar geleden dat de grote *Witte Mars* – dé *Witte Mars* – plaatsgreep op zondag 20 oktober 1996 te Brussel. Deze mars was toen wereldnieuws. Een 300000 mensen – waarvan velen normaliter niet zouden betogen – zakten die dag af naar Brussel om in een stille optocht/betoging met enkel wit als 'kleur' te protesteren tegen kindermisbruik, tegen een falend politieapparaat verstrikt in een '*guerre des flics*' en tegen het falende en gepolitiseerde gerecht dat geen menselijk gelaat kon tonen aan de ouders van de slachtoffers. Dat was wat je in de media die dagen kon horen of lezen.

Het lijkt ons zinvol om na een decade een mogelijkheid tot lokaal onderzoek aan te geven met betrekking tot dit historisch gebeuren. Want velen die mee opstapten, kwamen uit Vlaamse gemeenten. Lokale heemkundige kringen zouden binnen hun gemeenschap kunnen kijken wat mensen ertoe aanzette in 1996 om al dan niet mee te gaan betogen in de Witte Mars... Hoe zij te weten kwamen dat er een Witte Mars zou zijn? Hoe zij er naartoe gingen? Of ze alleen gingen of in groep? Indien ze in groep gingen: uit wie bestond de groep en had deze groep wat te maken met een of ander verenigingsverband, familie- of vriendenband? Wie ze er ontmoet hebben die ze kenden? Of ze anders normaliter gingen/gaan betogen? En indien ja, of zij net in de periode voorafgaand aan de Witte Mars deelnamen aan een of andere optocht,

betoging, werkonderbreking, bezetting, ... die te maken had met wat zou uitgroeien tot de Witte Mars? Of ze op dat moment (jonge) kinderen of kleinkinderen hadden? Waar ze vertrokken zijn in Brussel die dag? Tot waar ze gegaan zijn? Of ze zich speciaal uitgedost hadden? Of ze specifiek zaken mee hadden in het wit of dat ze die in Brussel of elders kochten? Of ze toespraken gehoord hebben? Of ze nog de namen kennen van de vermiste kinderen en andere belangrijke personen in de dossiers? Wat hun redenen waren om mee op te trekken? Hoe ze er nu tegen aankijken? Of ze het gevoel hebben dat er wat veranderde? Of zij met zijn allen gewogen hebben op het beleid? En nog een heleboel vragen... Wij proberen met dit artikel een algemeen kader te schetsen en de nodige literatuur aan te reiken.

Wit

"Van de andere kant: sneeuw is altijd schoon. Mijn dierbaarste herinneringen spelen zich af op witte dagen. Er zijn mensen die wit een vrolijke kleur vinden. Ik niet. Vrolijk is zo beperkt als omschrijving. Er gaat iets schoons in wit schuil maar ook iets triestigs, iets breekbaars, plechtigs. Daarom droeg ook ik wit bij Marja haar begraafing. 'Waarom niet?' zei ik tegen Madeleine, 'het is de kleur van de hoop. Wit is eerlijk, wit is alles. Gaat gij maar gelijk een kraai. Ik ga in het lelieblank.'"

Tom Lanoye, *Zwarte tranen*, Amsterdam: Prometheus, 1999, 2^e dr., p. 160.

Wat specifiek was aan deze mars door/ op Brussel was dat ze wit was. Maar waarom koos men voor wit? Wat heeft wit binnen onze cultuur waardoor het tot kleur kon worden van dit treffen?

... in de (volks)cultuur

Laten we even aflopen wat ooit als extra 'wit' toegevoegd kreeg in onze cultuur, dé Witte (een 'wittekop' – een blonde – gekend van de film, televisiereeks en het boek), 'e witteke' (een jenever(ke)), 'ne witte' (witbier van Hoegaarden – daarna bij uitbreiding van andere brouwerijen) en 'e wit' (wittebrood – ervan afgeleid wittebroodsweken); niet meegerekend: witte bui (niet aan te zien komen vlaag), witte boorden (in tegenstelling tot de blauwe boorden – werksituatie), witte brigade (verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog), witte doek (film), witte donderdag (de donderdag voor Pasen – ter vergelijking witte zaterdag en witte zondag een week na pasen), witte dood (tbc of dood door omkomen in sneeuw), witte fiets (alternatief – kosteloos te gebruiken fiets), witte juffers of jonkvrouwen (heksen, ...), witte leger (vergelijk met rode leger in de tijd van de Russische tsaar), witte kerst (met sneeuw – tevens ~ pasen), witte legioen (paters der heilige harten), broederschap der witte loge (*White Eagle Lodge* - theosofie), witte magie (tegengestelde van zwarte magie die erop uit is om mensen leed te berokkenen), witte man (blanke), witte merels (uitzonderingen), witte nachten (nachten zonder slaap), wit papier (onbeschreven), witte paters van Afrika (apostolisch hart van Jezus), witte pilaar (Jachin (<Hebreeuws) – rechterpilaar bij de ingang van de

Detail uit verpakking van een "wit produkt": "Ontschminkingsschijfjes 100% katoen - economisch produkt met kwaliteitswaarborg -witprodukt® - gefabriceerd voor GB-Inno -BM" © foto Chris Crombé - 2006

tempel van Solomon – belangrijk binnen Kabala, magie en vrijmetselarij), witte plekken (nog niet ingevuld – leeg), witte producten (producten van de desbetreffende zaak – destijds een merknaam van GB – en die goedkoper waren dan gelijkaardige merkproducten), witte raven (uitzonderingen – tevens met betrekking tot *AIDS*), witte revolutie (Iran), witte (scholen met hoofdzakelijk autochtonen of concentratiescholen) en zwarte scholen, witte spreuwen, witte terreur (antirevolutionaire acties), witte stok (blinde), witte troep (engelen), wit vierkant(je) op televisie (destijds om te zeggen dat het programma voor volwassenen was), witte vlekken (wijst mogelijk op domesticatie bij dieren), wit voetje hebben bij iemand

(goed bevriend), witte vrouwen (uit Brabant – te vergelijken met witte juffers), witte wimpel (overgave), dé witte woede (gezondheidssector), wit zijn (goed bevriend), witte zusters (Onze-Lieve-Vrouw van Afrika), ...¹

... in de symboliek

Wie meer tracht te weten te komen over het wit in de Witte Mars kan niet naast de symboliek van wit. Het is één van de extremen van het chromatisch gamma. Het wordt zowel beschouwd als de afwezigheid van alle kleuren als aan de andere kant de som van alle kleuren (sinds het prisma van Newton is dit vrij duidelijk voor ons). Het is de kleur van de kandida(a)te, van hij die gaat veranderen van functie binnen de gemeenschap (zij gaat trouwen!). Het is tevens de kleur van zij die een publieke functie (openbaar ambt) opnemen binnen de administratie: zij dragen een witte boord of wit hemd als teken van onderwerping en beschikbaarheid. Het is tevens een mogelijke kleur van de dood zowel bij ons als in het Verre Oosten (vaalbleek) of rouwkleur. Het is een non-kleur en daarin staat ze gelijk met de absolute stilte, het voor elk geboren worden, voor elk begin, de ingang tot het onzichtbare, ... Het is dan ook niet verwonderlijk dat terugkerende doden gehuld zijn in het wit (spoken, ...) of dat wit staat voor de dag die volgt op de nacht: licht op donker. Bij sommige volkeren heeft wit te maken met de eerste initiatieriten of het buiten de gemeenschap geplaatst worden. Een ander symboolcluster handelt over onbevlekt, zuiver (wit is nu eenmaal in origine een positieve kleur) en maagdelijk (zo wordt het tegenwoordig uitgelegd met betrekking tot het trouwen): het is dan ook niet abnormaal dat binnen dit geheel eiwit, moedermelk en sperma zich bevinden (eerste voeding). Bij de vroegere dopen kwam de illuminatie voor met het gebruikelijke wit, ... Bij sommigen staat wit voor de waarheid. In de Middeleeuwen gaat het dan over de waarheid van God, het zinnebeeld van de kuisheid en zondeloosheid (zoals Christus was). Het wendt dan ook het boze af. De albe – het altaarkleed van de priester – staat voor een rein leven in navolging van Christus. De zaligen dragen witte gewaden. Wit is daarenboven een koninklijke kleur: witte paarden, honden, tafel- en

beddenlakens behoren eigenlijk de vorst toe. Wit is door zijn verzinnebeelding van de onbevleete reinheid tevens de kleur in die tijd van de Mariaverering (later komt blauw). In die eeuwen stond wit ook voor trouw (al dan niet na de dood van een geliefde - rouwkleiding).²

... met betrekking tot de Mars

Maar hoe zagen de organisatoren van deze mars het wit? Nabela Benaïssa beschrijft het als volgt: *“An [Marchal], An die wordt weggedragen in een witte kist. Wit als de zuiverheid, wit als de onschuld, wit als de bloemen die ik bij haar kist heb neergelegd, wit als de mars die enkele weken later zal plaatshebben. (...) We spreken af dat we voortaan in elk interview onze mars ter sprake zullen brengen. Ook om er de nadruk op te leggen dat we een ordelijke en waardige manifestatie willen. Het moet een vredelievende mars worden, zonder politieke inmenging of recuperatie door welke groep dan ook. Zonder spandoeken. Een witte mars, omdat we iedereen vragen een witte bloem of een witte ballon mee te brengen. De pers pikt daarop in en al gauw spreekt iedereen over een witte mars. (...) Sommige mensen denken dat mijn witte sjaal afkomstig is van die mars of dat wit een speciale betekenis heeft in de islam. Ze vergissen zich. Ik heb sjaals in alle kleuren. (...) Voor de mars, net zoals voor de begrafenissen, was wit dé kleur. De kleur van zuiverheid, de zuiverheid van de ontvoerde kinderen. Carine Russo legt het anders uit: ‘Het is het doek van de schilder voor hij er zijn kleuren op zet.’ Voor mij is wit de mooiste kleur, de kleur die nog alles mogelijk maakt.”*³

Paul Marchal – de vader van de vermoorde An – wenst Brussel zwart van het volk te zien en wit van de mensen: *“Wit was niet alleen de kleur van de onschuld maar zou zondag ook staan voor politieke neutraliteit. De enige belangen die we zondag zouden verdedigen zouden de belangen van het kind zijn. We zouden zondag niet betogen voor Connerotte maar ook niet tegen justitie. We zouden de straat opgaan om de overheid te herinneren aan hun internationale verbintenis in verband met de rechten van het kind.”*⁴

¹ Witte boorden en vuile handen. (De orde van de dag: criminaliteit en samenleving; 12), Diegem, 2000, 84 p.; JOHN MICHAEL GREER, *The new encyclopedia of the occult*, St. Paul, MN, USA, 2003, p. 512; lemma ‘White Eagle Lodge’ en p. 247; lemma ‘Jachin’. Extra: CORRY HANCKE, Strijd met de beul is gestreden. Morgen houden de Argentijnse “Dwaze Moeders” laatste mars, in : *Het Nieuwsblad*, 25 januari 2006, p. 66.

² JEAN CHEVALIER en ALAIN GHEERBRANT, *Dictionnaire des symboles. Mythes, rêves, coutumes, gestes, formes, figures, couleurs, nombres. (Bouquins)*, Paris, 1982, p. 125-128; KLEMENTINE LIPFFERT, *Symbol-Fibel. Eine Hilfe zum betrachten und deuten mittelalterlicher Bildwerke*, Kassel, 1975, 5^e oplage, p. 92, lemma ‘Wei’; NIGEL F. BARLEY, Old English colour classification: where do matters stand?, in : ASE, s.l., 1974, nr. 3, p. 15-28 (licht - donker: tegenstelling) en R.E.V STUIP en C. VELLEKOOP, red., *Licht en donker in de Middeleeuwen. (Utrechtse bijdragen tot de mediëvistiek; 9)*, Utrecht, 1989, 202p.

³ NABELA BENAÏSSA, MARIE-PAULE ESKÉNAZI (red.), ANN DE LAET (vert.), CHOW TSANG TSEY (vooraf), ANNE MORELLI (inl.), MARIE-PAULE ESKÉNAZI, LAURENT ARNAUTS (besluit), *In naam van mijn zus. (Sociaal-literair)*, Berchem/Amsterdam, 1997, p. 45 en 50-51.

⁴ PAUL MARCHAL, *Op zoek naar An en Eefje*, Antwerpen/Baarn, 1997, 2e dr., p. 188-189.

... eerder afscheid in wit van koning Boudewijn

De socioloog Claude Javeau verwijst voor wat betreft het wit naar het feit dat de *RTBf* het initiatief nam om de ceremonie die in Luik plaatsgreep rechtstreeks uit te zenden op televisie. Er werd gedeeltelijk inspiratie gehaald uit de begrafenis van koning Boudewijn – de kleur wit, mengen van klassieke muziek en populaire muziek, deelname van verschillende vertegenwoordigers uit de burgerlijke maatschappij.⁵

Wat eraan voorafging

“Nu is het en blijft het een schandaal dat noch het gerecht, noch de administratie, noch de douane, noch de speciale brigades, noch het gouvernement, noch de provincie iets wil ondernemen tegen de aanstichter. Waarom, wie en hoe houdt er zijn hand boven die gast zijn hoofd? Er is geen rechtvaardigheid meer in de wereld, zelfs niet in België. Er moet iets aan gedaan worden met of zonder de wet. Wij gaan toch niet wachten tot we allemaal met kinderen en ouders omvervallen? Tot we allemaal blauw zien? (...)”

Hugo Claus, *De Geruchten. Roman*, Amsterdam: De Bezige Bij, 1996, p. 181.

Notaris X – pedofilie – ...

In het Vlaanderen na 1968 was blijkbaar niet veel meer taboe: seks met minderjarigen sneuvelde als taboe maar ook over incest kon gesproken worden. Iemand als de dichter en journalist Herman de Coninck kon toen de relatie van zijn vader met hem beschrijven in positieve termen. En ook tussen vrouwen en jonge meisjes of jongens kon er wat bloeien. Zegt onze taal niet dat *“je op een oude fiets het moet leren”* en *“in een oude kastrol [kookpot] maak je het beste eten”*?⁶

In de *Humo* sprak men later van incest in één op acht gezinnen. En dan was er natuurlijk de zaak ‘Notaris X’. In de Antwerpse rechtbank van eerste aanleg werd op 4 november 1983 een echtscheidingsprocedure afgehandeld: de vrouw krijgt het hoederecht over haar kinderen en de man bezoeksrecht en hij dient maandelijks een onderhoudssom over te schrijven. Er komt een incestklacht tegen de vader. Kindermishandeling en incest komt (extra) hierdoor in de belangstelling in Vlaanderen. Uiteindelijk doet het gerecht enkele keren uitspraak zodat het hoederecht uiteindelijk naar notaris X gaat in 1987.⁷ In datzelfde jaar in mei ontstaan er geruchten gebaseerd op zedenangst en versterkt door massahysterie in Nederland: in Oude Pekela zouden kinderen ontvoerd zijn door mannen verkleed als clowns, verkracht en gebruikt zijn in pornofilms. Ontucht met kinderen en kinderporno worden hierdoor tot gespreksonderwerp, ook in Vlaanderen. Feitelijk was er enkel een (seks)spelletje tussen een vier- en een vijfjarige waar een takje in de anus ingebracht was in het weekend van 2 en 3 mei 1987.⁸ Het is duidelijk dat dit een onderwerp is dat aan de ene kant aanwezig is in de maatschappij (gedachtengoed, ...) maar ook zijn specifieke tijd heeft in de geschiedenis net als de vermeende heksenjacht die startte op het einde van de Middeleeuwen, de angst voor zelfbevlekking, de Holocaust/Shoah (met het valse document betreffende de Protocollen van de Wijzen van Sion), de Koude Oorlog, de angst voor de Islam/de arabieren, ...⁹

⁵ CLAUDE JAVEAU, LAURENT RAPHAËL (gesprekken geleid door), *Les tunnels de Jumet. (Collection sciences pour l'homme)*, Brussel, 1997, p. 105 en volgende. Volgens PAUL WYNANTS, Un évènement sans précédent, une mobilisation sans lendemain?, in: *La revue nouvelle*, s.l., 1997, vol. 105, nr. 1, p. 40-41 zijn er wel degelijk parallellen te trekken tussen hetgeen er volgde bij het overlijden van koning Boudewijn I en rond de ‘witte mars’: emotie, vele mensen zijn persoonlijk geraakt en huilen publiekelijk, er is collectieve rouw (in 1993 heeft men schijnbaar een vader verloren, in 1996 gaat het om ‘onze kinderen’). Waar men in 1993 de politiek en zijn kaste viseert die de Belgische staat aan het oplazen is, wordt in 1996 hoofdzakelijk Justitie (rechtvaardigheid) gecontesteerd volgens hem.

⁶ MARJAN SAX en SJUUL DECKWITZ (red.), *Op een oude fiets moet je het leren. Erotische en seksuele relaties tussen vrouwen en jonge meisjes en jongens*, Amsterdam, 1992, 223p.

⁷ PAUL KOECK, *Notaris X*, Leuven, 1990, 348p.

⁸ BENJAMIN ROSSEN, MARTEN BROUWER (ten geleide), *Zedenangst. Het verhaal van Oude Pekela*, Amsterdam/Lisse, 1989, o.a. p. 11. Recenter publicatie hierover: TJALLING A. BEETSTRA, Massahysterie in de Verenigde Staten en Nederland. De affaire rond de McMartin Pre-School en het ontuchtsschandaal in Oude Pekela, in: PETER BURGER en WILLEM KOETSENRIJTER, red., *Mediahypes en moderne sagen. Sterke verhalen in het nieuws. Bundel naar aanleiding van de conferentie ‘Sterke verhalen: mediahypes en moderne sagen op 23 oktober 2003 aan de Universiteit Leiden georganiseerd door de PraktijkStudie Journalistiek & Nieuwe Media*, Leiden, 2004, p. 53-69.

⁹ NORMAN [RUFUS COLIN] COHN, *Europe's inner demons. The demonization of Christians in medieval Christendom*, London, 1993, xiii+274p.; JEAN STENGERS en ANNE VAN NECK, *Histoire d'une grande peur: la masturbation*, Brussel, 1984, 233p.; HASADASSA BEN-ITTO, *Anatomie van een vervalsing. De protocollen van de wijzen van Sion. [Over het boek dat Hitler inspireerde]*, Soesterberg, 2000, 448p. en GUNTHER DAUWEN, red., *Van algebra tot pyjama. Arabieren in de Vlaamse cultuur. Catalogus. [Culturele erfenis en beeldvorming]*, Brussel, 1996, 123p. bijvoorbeeld.

Connerotte = witte ridder

"Daar was De Doofpot stil van. 'De onafhankelijkheid van de onderzoeksrechter. Ha ha. Laat me niet lachen. En de orders van de orders, van hogerhand!"

Hugo Claus, *De Geruchten. Roman*, Amsterdam: De Bezige Bij, 1996, p. 109.

Anne de Graaf vermeldt in haar opsomming van personen die te maken hebben met de zaak Dutroux de heer Jean-Marc Connerotte als de onderzoeksrechter, die verwijderd werd na het Spaghetti-arrest in oktober 1996 van het onderzoek betreffende de verdwenen/ontvoerde kinderen. Hij werd opgevolgd door Langlois en Jacques. De bijnaam van Connerotte: 'witte ridder' of 'chevalier blanc'. Mensen legden hierdoor spontaan het werk neer onder andere in het Limburgse maar ook bijvoorbeeld in Mol waar naast bedienden en werklui van Electrabel, wetenschappers van het Studiecentrum voor Kernenergie en de Vlaamse Instelling voor Technologisch Onderzoek mee opstapten naast leerlingen en leraars uit het middelbaar onderwijs. In het Leuvense werd op vraag van de leerlingenraden bij het Heilige Drievuldigheidsschoolcollege vanuit de inrichtende macht afgesproken met andere schooldirecties om gemeenschappelijk met de leerlingen hun ongenoegen te laten uitten.¹⁰

Media

"Ge moet u zo fel niet op de borst kloppen. Er is nood aan faits divers, hoe onnozeler hoe liever. En dan weten ze ons Belgenlandje wel te vinden. Als het komkommertijd is. Waar hebben wij het aan verdiend?"

Tom Lanoye, *Zwarte tranen*, Amsterdam: Prometheus, 1999, 2^e dr., p. 232.

De media zorgden natuurlijk op hun manier dat de toekomstige 'Witte Mars' de aandacht kreeg. Maar ook 'de ouders' bespeelden de media. Paul Marchal stelt dat hij samen met de andere ouders een gezamenlijke oproep

naar de pers stuurden. Deze werd afgedrukt op de eerste pagina van *Het Laatste Nieuws*:

"In naam van onze kinderen

Wij vragen iedereen die actief wil opkomen voor de bescherming van alle kinderen, deel te nemen aan deze optocht. Door samen op te stappen tonen wij onze eenheid en onze vastberadenheid. Wij willen een vreedzame optocht die op een waardige manier getuigt van onze solidariteit met alle kinderen. Wij willen dus geen spandoeken of politieke eisen, van welke soort ook. Wit zal ons symbool zijn: het symbool van onze verminkte en vermoorde kinderen, het symbool van de verraden onschuld, maar ook het symbool van de geweldloosheid. Sluit je aan bij ons en draag een witte bloem of witte ballon, als teken van herkenning.

*Mijnheer en mevrouw Russo,
mijnheer en mevrouw Benaïssa,
mijnheer en mevrouw Marchal,
mijnheer en mevrouw Lejeune
en mevrouw Bouzet."*¹¹

Geruchten (met inbegrip van Veiligheid van de Staat en politie)

Ondertussen barst het van de geruchten in België maar ook daarbuiten. Waarom werden deze meisjes ontvoerd en gedood? Rituele moorden en *snuff films* worden vermeld. De mensen vertellen elkaar verhalen, moppen en 'urban legends' (stadssagen) om te kunnen omgaan met de ondraaglijke realiteit. Was er bescherming van hogerhand? Waren er netwerken? Wat deed de politie, de Veiligheid van de Staat, en hoe zat het weer met die 'roze balletten' van vroeger? ... In welke mate bleef men in gebreke? Het bleek het onderwerp van de dag te zijn in de weken voorafgaande aan de Witte Mars.¹²

¹⁰ ANNE DE GRAAF, *Witte stippen. De zaak-Dutroux: een reconstructie. (Icarus)*, Groot-Bijgaarden/Houten, 1998, p. 14. Extra informatie over Connerotte: ROB MERTENS en BELGA, Connerotte opzij gezet – Limburg blijft betogen, in : *Het Belang van Limburg*, 1996-10-17, p. 7; DOMINIQUE MOREAU et MICHEL PETIT, *Le juge Connerotte. Un anti-héros dans la légende*, Bruxelles, 1997, 95p. en STEFAAN WALGRAEVE, De 'Connerotte'-volkswoede. De geboorte van een nieuwe politieke sociale beweging, in : *Samenwerking en politiek*, s.l., jg. 3, nr. 9 (november 1996), p. 4-14.

¹¹ PAUL MARCHAL, o.c., p. 189.

¹² VERONIQUE CAMPION-VINCENT, *La légende des vols d'organes*, Paris, 1997, 303p.; DUANE L. DOBBERT, *Halting the sexual predators among us. Preventing attack, rape, and lust homicide*, Westport [Connecticut, USA] / London, 2004, 151p.; SARAH FINGER, *La mort en direct. Les snuff movies. (Documents)*, Paris, 2001, 217p.; *Investigator's guide to allegations of "ritual" child abuse*, Suantico [VA, USA], 1992; DAVID KEREKES en DAVID SLATER, *Killing for culture, an illustrated history of death film from mondo to snuff*, s.l., 1995 en DOMINIQUE VANPÉE, Van gezelschap tot gezelschap... van tumor tot humor... Moppen en ondraaglijke maatschappelijke spanningen of gebeurtenissen, in : *Ons heem*, Schilde, jg. 54, nr. 1, juli 2000, p. 50-54.

De Witte Mars

"En voilà, dat was gelukt. Niet eens op het nippertje. Milou en Madeleine waren zelfs aan de vroege kant, al stonden er op de boulevard du Jardin Botanique reeds vele duizenden klaar zoals zij. Alleen wat meer in het wit gekleed en ook in hun gezicht heel wat bleker. (...) Om hun gebrek aan witte kledij en bleke gezichten goed te maken, kochten Milou en Madeleine bij een van de inderhaast opgestelde stalletjes op de place Rogier een ruiker witte bloemen en elk een witte ballon, die ze vastmaakten aan het oor van hun sacoche. Zo gingen ze staan wachten, tot de mars begon, bij het begin van de boulevard Adolphe Max. Waar ze de bloemen zouden neerleggen, wisten ze nog niet. Maar de meesten hadden er in hun handen, dus waarom wij niet?"

Voorlopig zat er geen beweging in de massa. Niemand wist wie de ordewoorden zou geven of de leiding op zich zou nemen. Maar dat deerde niet. Milou en Madeleine hadden geduld. Hier aanwezig te zijn was al veel waard. Het deed deugd zich opgenomen te weten in een zo grote groep van mensen die het beste voor hadden en het kwade bestreden wilden zien. Iedereen besepte dat het waarschijnlijk weer geen fluit zou uithalen, maar dit weinige hadden ze toch niet achterwege willen laten. Want wie weet? Als ze met genoeg waren? Meer dan de voorspelde honderdduizend? Het kon geen kwaad om dan eens goed op de tafel te kloppen. (...) eindelijk weer wat blij om Belg te zijn. Er waren hier landgenoten van alle slag en gezindten, Vlaams en Frans door mekaar, over de taalgrens heen verenigd door verontwaardiging en tristesse. Veel ouders met jonge kinderen, meestappend aan de hand of slapend in buggy's. Grootouders, padvindsters, religieuzen, oud-strijders, noem maar op. (...) Die trieste en toch trotse solidariteit. (...)"

Tom Lanoye, *Zwarte tranen*, Amsterdam: Prometheus, 1999, 2^e dr., p. 457-458.

De Witte Mars wordt naar een idee dat Marie-Noëlle al geruime tijd had uitgewerkt voor woensdag 9 oktober 1996 naar voren gebracht met als doel: een grootse optocht in het hart van Brussel, om de bevolking te motiveren verder te strijden voor hun – voor onze – kinderen. Ook de datum wordt bepaald: 20 oktober 1996.¹³

Na de Witte Mars

"Op de buis snelde voor de zoveelste keer sinds augustus de kinderhandelaar Dutroux, geboeid en door een drietal agenten begeleid, de trappen van het justitiepaleis in Neufchâteau af. Weer eens werd Brussel overspoeld door een witte mensenzee. Weer eens doorploegden gigantische gele graafmachines de Waalse bodem op zoek naar kinderlijkjes. Weer eens voelde de parlementaire commissie Dutroux een heleboel mensen aan de tand: een rijkswachter, een commissaris van de Gerechtelijke Politie, een onderzoeksrechter. Waarom hadden ze dit gedaan en dát nagelaten? En weer eens luiden politici van diverse partijen over het zopas uitgevonden begrip Nieuwe Politieke Cultuur."

Walter van den Broek [(bezorgd door)], *Verdwaalde post. Roman*, Amsterdam: De Bezige Bij, 1998, p. 363.

In 1997 verklaarde 48 procent van de volwassen Vlamingen dat zij geen of weinig vertrouwen hadden in het Parlement; 54 procent had geen of weinig vertrouwen in de regering en 59 procent geen of weinig vertrouwen in de politieke partijen. Het percentage Vlamingen dat de politieke partijen echt vertrouwde, was toen al onder de tien gezakt, stelden Elchardus en Smits in een publicatie van 1998.¹⁴

Terecht stelt Patrick Stouthuysen: *"Vooraf dit: we weten vrijwel niets over die, misschien wel driehonderdduizend mensen die op 20 oktober 1996 opstapten in de Witte Mars door Brussel. Niemand heeft de deelnemers geënquêteerd, niemand heeft het mobilisatieproces in kaart gebracht dat aan de mars voorafging. In de dagen en weken na de mars verscheen in de pers een stroom van commentaren en opiniestukken, waarin duizend-en-één verklaringen werden gegeven. De meest uiteenlopende individuen en organisaties wierpen zich op als spreekbuis van de manifestanten. Alle uitspraken over de beweegredenen van de participanten, of over de betekenis van de manifestatie, moeten met de nodige reserves worden behandeld. Bij ontstentenis van hard feitenmateriaal zijn alle hypothesen evenveel waard. Het enige wat we met zekerheid kunnen zeggen, is dat de manifestanten het vermoedelijk eens waren over de ordewoorden waarachter ze opstapten. En zelfs dat betekent niet veel. Die ordewoorden waren immers voor nogal wat interpretaties vatbaar. (...) Wat de Witte Mars betreft, was de boodschap erg vaag en tasten we omtrent de bestemming in het duister. Ging het erom steun en medeleven uit te spreken ten aanzien van de ouders van de verdwenen en vermoorde kinderen?"*

¹³ *Ibidem*, p. 184 en bijvoorbeeld over de 'mars' zelfs erna: WIM BROEKMAN, De witte mars in Brussel: Wanda Tuerlinckx, in: *Foto*, s.l., 1996, nr. 12, p. 28-31.

¹⁴ MARK ELCHARDUS en W. SMITS, Vertrouwen. Het vertrouwen van de Vlamingen in politiek, overheid en instellingen in tijden van affaires, in: *Vlaanderen gepeild!*, Brussel, 1998 en aangehaald in: MARK ELCHARDUS, Was u vandaag al slachtoffer of werd u al beschuldigd? Gebruiksaanwijzing voor een wantrouwige samenleving, in: MARK ELCHARDUS, red., *Wantrouwen en onbehagen. Over het vertrouwens- en legitimiteitscrisis*. (Balans), Brussel, 1998, p. 37.

Was het de bedoeling Connerotte opnieuw in zijn functie te herstellen? Werd er verwacht dat de politici meer druk gingen uitoefenen op het gerecht? Dat de verantwoordelijken voor de vele flaters en misstappen in het onderzoek, zouden worden terecht gewezen? Dat namen werden genoemd? Het ging vermoedelijk om al die dingen en om nog veel meer. (...) Aan de basis van dergelijke uitzonderlijk massale manifestaties liggen vermoedelijk oneindig veel en onderling ook tegenstrijdige verzuchtingen, die samenkomen in een gedeeld gevoel van angst of verontwaardiging.¹⁵ Het is dan ook niet abnormaal wanneer men vaststelt dat er enerzijds geen politieke trendbreuk was na de 'Witte Mars' of 'Zwarte Zondag' en men anderzijds in *Het Nieuwsblad* midden januari 2006 dé Witte Mars voorstelt als één van onze iconen naast manneken pis, friet mét,... waarbij men de lezer de keuze laat voor dit of een ander icoon te kiezen en dat men omwille van economische redenen het toen aangeplante 'Witte Kinderbos' dient te verplaatsen in 2006 het dringend tijd wordt om even lokaal te checken hoe het in die dagen verliep, zodat men misschien uit deze gedeeltelijke studies een vrij goed totaalbeeld zou kunnen krijgen over die crisisperiode in de Belgische maatschappij, ...¹⁶

Toch was het echt wachten op de Stille Mars tegen zinloos geweld – naar aanleiding van de moord op Joe Van Holsbeeck omwille van een *I-Pod* in het treinstation Brussel Centraal – voordat men terugkwam op het witte, geen slogans, etc. van de Witte Mars in 1996.

In onze taal is er ondertussen wel wat achtergebleven: 'dutrouxtje' dat staat voor "zedendelinquent; verkrachter. Jargon van tbs-klinieken. Verwijst naar Marx Dutroux, de man die in 1996 België deed opschrikken toen bleek dat hij en medeplichtigen verantwoordelijk waren voor de ontvoering, verkrachting en dood van een aantal minderjarigen."

Ook de nadagen van de Witte Mars mogen in het onderzoek niet vergeten worden: er waren de getuigenissen van Regina Louf (XI) en anderen die in 1998 de pers haalden. Er waren en zijn nog steeds 'believers' en 'non-believers'. Er kwamen herlezingen van de getuigenissen. Er waren ondertussen 'Witte comités'

Kaft van boek 'De X-dossiers. Wat België niet mocht weten over de zaak-Dutroux' van Annemie Bulté, Douglas De Coninck en Marie-Jeanne Van Heeswyck.

© Foto van kaft boek Chris Crombé (2006).

© De auteurs en uitgeverijen Houtekiet te Antwerpen en Fontein te Baarn in een vormgeving van Zizó.

en de parlementaire onderzoekscommissie rond de 'zaak Dutroux en consorten' actief die net als de Witte Mars elk hun geschiedenis schreven. Hoe reageerde men lokaal daarop vanuit de Vlaamse gemeenten?¹⁷

Dominique Vanpée
Margarethaplein 1a/02.01
3000 Leuven

¹⁵ PATRICK STOUTHUYSEN, De nieuwe burger en de crisis van de oude politiek, in : CHRISTIAN ELIAERTS, red., *Kritische reflecties omtrent de zaak Dutroux: ouders – justitie – nieuwe burger – media*. (Balans), Brussel, 1997, p. 60-61.

¹⁶ Kies ons icoon, in : *Het Nieuwsblad*, 11 januari 2006, p. 29; AL, De witte mars, in : *De Standaard*, 10 februari 2004, p. 1; ISABEL ALBERS, Geen trendbreuk na Witte Mars of Zwarte Zondag. Gentse politicologen analyseren politieke processen in jaren negentig, in : *De Standaard*, 23 maart 2004, p. 11; STEFAAN WALGRAEVE, PETER VAN AELST en MIK SUETENS, Van witte beweging naar slachtofferbeweging: de Tweede Witte Mars, in : *Samenleving en politiek*, s.l., jg. 5 (1998), nr. 5, p. 35-41 en DBS, Witte Kinderbos verhuist, in : *Het Laatste Nieuws*, 13 januari 2006, p. 22.

¹⁷ MARC DE COSTER, EWOUDE SANDERS en MARC DE COSTER (woord vooraf), *Woordenboek van eufemismen en politiek correct taalgebruik*, Amsterdam/Antwerpen, 2001, p. 125 met een doorverwijzing naar de *Nieuwe Revu* van 13 januari 1999 met daaruit "(...) Wij noemen ze rapers. Pipó de Clowntjes of Dutrouxtjes." ; MARC JACOBS, Stil (I). Over omgang met stilte, geweld en beelden van het leven van alledag, in : *Mores*, s.l., jg. 7, nr. 2 (april-mei-juni 2006), p. 13-19; REGINA LOUF, ANNEMIE BULTÉ en DOUGLAS DE CONINCK (voorwoord), MARC REISINGER (uitgeleide – *Het vermoorde onderzoek*), *Zwijgen is voor daders. De getuigenis van XI*, Antwerpen / Baarn, 1998, 310p.; ANNEMIE BULTÉ, DOUGLAS DE CONINCK en MARIE-JEANNE VAN HEESWYCK, *De X-dossiers. Wat België niet mocht weten over de zaak-Dutroux*, Antwerpen / Baarn, 1999, 543p.; SANDRA BISIN, Belgium: The pedophilia files, in : RUSS KICK, ed., *Abuse your illusions. The disinformation guide to media mirages and establishment lies*, New York [NY, USA], 2003, p. 104-107 en STEFAAN DE CLERCK, *De zaak Dutroux en consorten. Acties van de regering. Tussentijds Verslag aan de Parlementaire Onderzoekscommissie = L'affaire Dutroux et consorts. Actes du Gouvernement. Rapport intérimaire pour la Commission d'Enquête parlementaire*, Brussel = Bruxelles, 1997, 94p. Naast dit artikel tevens op de webstek van Heemkunde Vlaanderen vzw (<http://www.heemkunde-vlaanderen.be>) aanvullende literatuur bij dit artikel onder 'downloads'.

De halsring doet zijn werk, de ijzeren pinnen dringen in de hals van de heks. Bron: F. HOLLEVOET, Een Heksenpassie, s.l., 1994.

Heks terechtgesteld te Antwerpen

Hugo Driesen

Inleiding

De demonologische of duivelse heksenprocessen kenden in onze Vlaamse provinciën hun eerste hoogtepunt op het einde van de 16de eeuw. Alhoewel het verbond tussen duivel en heks reeds eerder in de rechtsleer en de wetgeving enigszins aan bod kwam, had het gerecht in onze streken eerst in de jaren 1595 - 1605 ten volle aandacht voor de Satanskinderen. De ordonnanties van Filips II van 1592 en 1595 lagen hier mede aan ten grondslag. Onder impuls van Kerk en Staat werden vanaf die tijd 'toverij' of 'sortilgie' en 'hekserij' op een systematische en vrij algemene manier aangepakt. Bij vlagen zette men zowat overal heksen op de brandstapel.

Met enige overdrijving schreef in 1664 Lucas van den Eynde, 'advocaat-fiscaal' bij de Raad van Vlaanderen, dat hij omwille van toverij "*heeft gehesien gheheele gemeenten uijtbranden ende de eerlijcste ende onnooselste personen in pericle stellen*".

Prof. Dr. Jos Monballyu (KUL) analyseerde de 642 toverijprocessen, die tot op heden teruggevonden werden in Vlaanderen, en stelt dat tegen zeker 400 personen een

aanklacht wegens hekserij werd ingediend. Daarbij ging het om 318 vrouwen en 82 mannen, waarvan in totaal 196 veroordeeld werden tot de brandstapel. Tweeëntwintig personen haalden het einde van hun proces niet, omdat zij de tortuur niet overleefd hadden. Hij concludeerde voorts dat heksenprocessen maar mogelijk waren wanneer de vervolgers door hun burens werden verklikt en de plaatselijke en hogere overheden bereid waren om hen te slachtofferen. Door allerlei omstandigheden in die penibele tijden en als gevolg van vetes, ruzies, of gewoon uit afgunst werden mensen door hun burens aangeklaagd bij het gerecht, dat vaak gretig deze gelegenheid aangreep.

De oudste bekende afbeelding van een heks die op een bezem vliegt. Bron: *Le Champion des Dames*, door M. Lefranc uit 1440, B.N, Parijs.

Vooronderzoek (informatie preparatoire)

Eenmaal de schout door een formele partijstelling of aangifte van mogelijke hekserij op de hoogte was, kon hij tot vervolging overgaan. Als eerste vervolgingsdaad vorderde hij het houden van een 'informatie preparatoire'. In dat voorbereidend onderzoek kregen twee of meer rechters-commissarissen de opdracht na te gaan of er al dan niet een misdrijf was gepleegd, en zo ja, of er tegen een bepaalde persoon voldoende aanwijzingen waren om hem of haar aan te houden en een eigenlijk gerechtelijk onderzoek op te starten. Tijdens dat vooronderzoek verzamelden de rechters-commissarissen getuigenverklaringen over de aangeklaagde en zijn reputatie. Alle getuigen werden elk afzonderlijk, onder eed en in het geheim verhoord.

De foltering

Om de vereiste bekentenis uit te lokken, wendde men de foltering aan of zgn. "scherpe examinatie" of ondervraging "onder gebruikmaking van de nodige gerechtelijke instrumenten". Voor heksen was dat meestal de ijzeren halsring met een binnenring met ijzeren pinnen. Deze ring werd in de vier hoeken van de folterkamer met koorden vastgemaakt. De heks moest dan plaatsnemen op een driepikkel. Rond haar stond ook een vuurhaard. Bij de minste beweging met haar hoofd, drongen de ijzeren pinnen in haar hals en veroorzaakten zij een helse pijn. Bij de foltering waren buiten de beul en zijn knecht ook twee wethouders aanwezig, want zij beslisten over de duur van de tortuur. Voorts was ook een geneesheer aanwezig. De tortuur moest overeenkomstig de plakkaat om de 24 uur herhaald worden. De beul zocht naar het duivelsteken dat ze had gekregen van de duivel bij het sluiten van hun pact. Vond men een zogenaamd litteken dan werd er met een naald ingestoken. Voelde de aangeklaagde geen pijn of kwam er geen bloed uit, dan was zij een heks. Voorts was er de waterproef: de verdachte werd naakt kruislings gebonden aan handen en voeten - de rechterhand aan de linkervoet en omgekeerd - aan een touw in het water gelaten. Bleef de verdachte drijven, dan was zij een heks.

Heksensabbat
Drie heksen treffen voorbereidingen voor de sabbat-bijeenkomst, een vierde rijdt al op de bok door de lucht. Houtsnede van Hans Balbun Grien, 1510.

Het vonnis

De rechtbank (vierschaar) sprak het vonnis uit op grond van de elementen die haar ter kennis waren gekomen. Tot vóór de 16de eeuw was de straf in de meeste gevallen een geldboete en een bedevaart. Later werd meer en meer tot de brandstapel veroordeeld.

Een heks die tot de brandstapel werd veroordeeld, werd gewoonlijk eerst gewurgd:

"aen een staeck ierst geworgh't zijnde metten branden viere ter polueren [tot as] verbrant".

In de 16de eeuw en 17de eeuw laaiden zo in heel Europa de brandstapels hoog op en vonden talloze vrouwen als heks een tragisch einde. Bron: Ullstein Bilderdienst, Berlijn.

Casus: Clara Joossen vertelt een fantastisch verhaal aan de Schout Hendrik Varick

Op vrijdag 22 augustus 1603 trad de Antwerpse schout, 'krachtens zijn ambt', op als aanklager tegen een zekere Clara Joossen, gevangene, geboren te Straatsburg. In zijn aanklacht vermeldde hij dat de gevangene Satan van haar bloed had laten drinken en dat zij ook het zijne dronk, waaruit een pact resulteerde waarin ze beloofde Satan in alles te zullen gehoorzamen. Dit werd geschreven en ondertekend met haar bloed. Vervolgens gaf zij zich,

ondermeer in de omgeving van Nieuwpoort, met haar duivel Roeland over aan de meeste vrijpostige seksuele excessen. Met haar demon Roeland woonde ze voortaan vele nachtelijke bijeenkomsten bij en verplaatste zich daarbij door de lucht op een stok, ingesmeerd met zalf, samen met een Barbara, die haar de stok had bezorgd. De eerste bijeenkomsten vonden plaats in het Land van Luik. Ze zag er de duivel aan tafel zitten in de schaduw van een linde, danste met hem en had met hem ook 'vleselijke conversatie'. Ook in Lembeke waren er bijeenkomsten waarop zij de bok kuste 'omtrent sijnen steert'. De bok werd daarna verbrand en zijn as werd onder de aanwezigen verdeeld, maar de gevangene had er in het gedrang geen kunnen bemachtigen. Toen zij wilde weten of een bepaald persoon betoverd was, was de genoemde Roeland bij haar gekomen, samen met twee andere boze geesten, in de gedaante van witte duiven.

Deze aanklacht beantwoordde volledig aan het beeld van de heks als schepsel van de duivel, dat de elites zich hadden gevormd en ook hadden verspreid, onder meer met behulp van de boekdrukkunst.

De schout besloot dat het ook in het geval van Clara Joossen om de 'misdaad van toverij' ging en dat de gevangene lijf en goed had verspeeld 'ten profijte' van de hertogen van Brabant. De straf moest zijn zoals voorgeschreven. Aangezien de gevangene op een bepaald ogenblik alles ontkende, onderging ze tortuur en legde ze vervolgens bekentenissen af, die ze buiten de burcht in de open lucht herhaalde en bevestigde. De rechters achtten de eis dan ook ontvankelijk.

**Uittreksel uit de Schoutrekening van de
Markgraaf van Antwerpen,
Hendrik Varick (1599-1628)
Rekenkamer nr. 12908 (22 november 1601
tot 22 mei 1605)**

***Anderen ontvanck van personen die duerende den tijd dezer rekeninghe geexecuteerd zijn metten brande.**

Van dat Clara Joossen geboren van Straetsborch haer vervoirdert heeft naerdijen zij den boosen vijant van haeren bloede te drincken, hadde gegeven ende zij vanden zijnen hadde gedroncken metten zelven boosen vijant verbondt te maecken hem geloven zijn te zijn ende dat zij metten zelven boosen vijant genaempt Roelandt diversche reijssen, heeft ge gebouleert ende haer. In diversche nachtvergaderinghen vande boosen vijant heeft laeten vervueren. Bij middel van eenen stock die met salve was bestreken, ende dat zij inde zelve vergaderinghe, den boosen vijant heeft geeert met hem gedanst ende gebouleert naerdijen zij bij dezen schouteth ter hooger vierschaeren Capitaliter was beticht ende datbij Schepenen geseght was dat de voorschreven Schouteth was gecommen tot zijn vermete als de voorschreven Catelijne Joossen daeromme aen een staeck ierst geworcht zijnde metten branden viere ter polueren verbrant geweest sonder eenighe goeden achtergelaeten te hebben. Aldus hier. Nyet.

(Algemeen Rijksarchief, rk. nr.12908, folio, v, r. en v.)

***Andere uytgheven in costen van Justitien.**

Item den zelven betaelt van dat sij Clara Joossen aen eenen staeck geworcht heeft XII stuivers ende daernaer metten brande geexecuteert XXX stuivers ende beenderen wech te vueren thien stuivers.

(Algemeen Rijksarchief, rk.12908, folio xxx, r.en v.)

Bronnen

- 1) Heemkring De Zonnebeekse Heemvrienden, Van geus, over toveresse tot heks, 1995.
- 2) W. MEEWIS, *De Vierschaar*, s.l., 1992.
- 3) F. VANHEMELRIJCK, *Misdadigers tussen rechter en beul (1400-1800)*, s.l., 1984; s.a. vierschaar nr.153.
- 4) J. MONBALLY, *Heksen, hun burenen hun vervolgers in de Leiestreek. Een sociale analyse van de heksenprocessen te Olsene en Dentergem in 1660-1670*, s.l., 2003.

Hugo Driesen
Remershoek 33
2170 Merksem

Brugse herinneringen aan de Eremieten van Augustinus

Prentbriefkaart met de Augustijnenbrug.
Albert. Nr.40. Phototype A. DOHMEN,
Bruxelles
Verz. ABA, Gent, dossier: Klooster
Brugge, z.n.

Luc Van Eeckhoudt

De Eremieten van Augustinus, in 't kort de "Augustijnen" waren al snel aanwezig in deze wereldstad van de Hanze en bouwden hun klooster extra muros uit aan de huidige Augustijnenrei aan de Sint-Nikolaaskerk, een kerkje dat reeds vermeld staat in 1252 en toegewijd was aan de grote heilige bisschop van Mira¹, de ons aller gekende Sinterklaas². Het klooster van Brugge was aan hem toegewijd en draagt in zijn zegel de heilige Nikolaas van Mira, niet te verwarren met de typische augustijnse heilige Nikolaas van Tolentino³ die aldaar ook zeer vereerd werd. De prachtige kloosterzegel toont ons deze heilige bisschop met aan zijn voeten een biddende augustijn⁴.

Dit klooster werd vanuit Mechelen gesticht omstreeks het midden van de XIIIde eeuw en de eerste augustijnen kregen het beschikkingsrecht over de Sint-Maartenskapel, nadien de Nikolaaskapel⁵, beide grondbezit van de

stichter-grondeigenaar Jan II van Gistel.

De Sint-Maartenskapel werd in 1538 afgebroken en geïncorporeerd in het kloostercomplex.

Deze kloosterkerk was te Brugge gekend als "une des plus riches de Bruges sous le rapport du mobilier et des monuments funéraires"⁶. Deze kerk en dit klooster bekwamen hun schittering dank zij de leden van de Spaanse Natie (Hanze)⁷ die de grote weldoeners waren en hier hun kerk hadden, mooier en voornameer dan de andere...

Het is in elk geval merkwaardig dat deze stichting van een augustijnse klooster te Brugge de Magna Unio (1256) vooraf ging. Bepaalde historici willen dit zelfs in twijfel trekken omdat er geen afdoende bewijsmateriaal voor handen zou zijn. 1276 is in elk geval een onbetwiste datum omdat de augustijnen dan de Sint-Maartenskapel

¹ AMBROISE KEELHOFF, *Histoire de l'ancien Couvent des Ermites de Saint Augustin à Bruges*, Bruges, 1869, afbeelding op de titelpagina.

² RENAAT VAN DER LINDEN, *Ikografie van Sint-Niklaas in Vlaanderen*, Gent, 1972.

³ LUC VAN EECKHOUDT, De verering van Nikolaas van Tolentijn (1305- Jubeljaar 2005). Een vermaarde volksheliger in Vlaanderen, in: *Ons Heem*, Schilde, 2004/3 p 17-34.

⁴ F.-H. d'H., *Quelques notes supplémentaires à l'histoire des couvents des Eremites de St.-Augustin à Gand et à Bruges*, s.l., s.d., overdruk, p. 311: afbeelding van deze prachtige vroeg middeleeuwse zegel.

⁵ WALTER SIMONS, Bedelordekloosters in het Graafschap Vlaanderen. Chronologie en topografie van de Bedelordenverspreiding voor 1350, in: *Sacris Erudiri*, jg. XXX, Steenbrugge, 1988, p. 99 e.v.

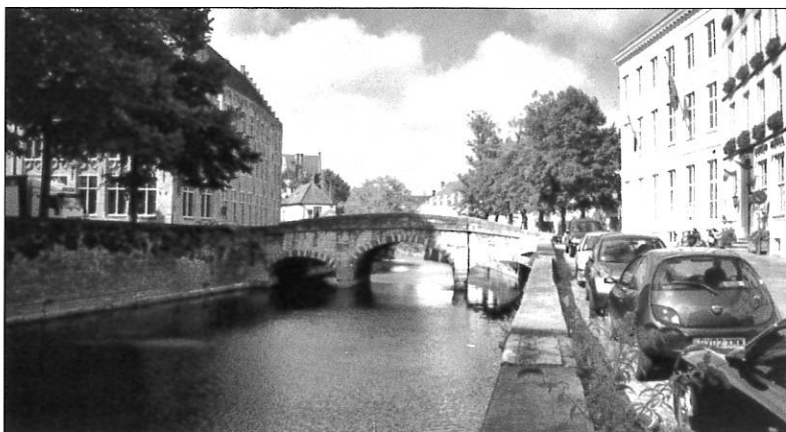
⁶ A.-C. DE SCHREVEL, *Une page de l'histoire des Ermites de Saint-Augustin à Bruges*, s.l., s.d., p. 1.

⁷ ALBERT D'HAENENS, *De wereld van de Hanze*, Antwerpen, 1984, p. 180: buitenlandse naties in de Zwinstad.

Foto van de Augustijnenbrug (2005), voorkant en achterkant.

Verz. Luc Van Eeckhoudt, Hakendover

Zegel van het Nikolaasklooster te Brugge (Augustijnen). Afbeelding van de H. Nikolaas van Mira met staf en mijter. Onderaan een biddende augustijn, gekniel.
Verz. ABA, Gent, Klooster Brugge

verwierven.

Extra muros een klooster bouwen is typisch voor deze bedelorde omdat er binnen de muren omzeggens geen plaats meer was om nog een klooster te bouwen. De gevestigde orden zoals de Benedictijnen bestonden toen reeds zes eeuwen. Ze zijn meegegroeid met de stad en haar uitbreiding. De nieuwe orden (vanaf de XIIIde eeuw) vinden dan maar een locatie aan de rand van de toenmalige bewoningskernen.

Van het majestueuse augustijnenklooster te Brugge is vandaag niet veel meer terug te vinden. Alleen het Augustijnenbrugje⁸ over de Augustijnenrei - om hen rechtstreeks verbinding te geven met de binnenstad - en een kleine muur zijn ons nog overgebleven.

Op de figuratieve kaart van Marcus GEERAERTS (1562) zien we het klooster en de Sint-Nikolaaskerk aan de Augustijnenrei alsook de Augustijnenbrug⁹.

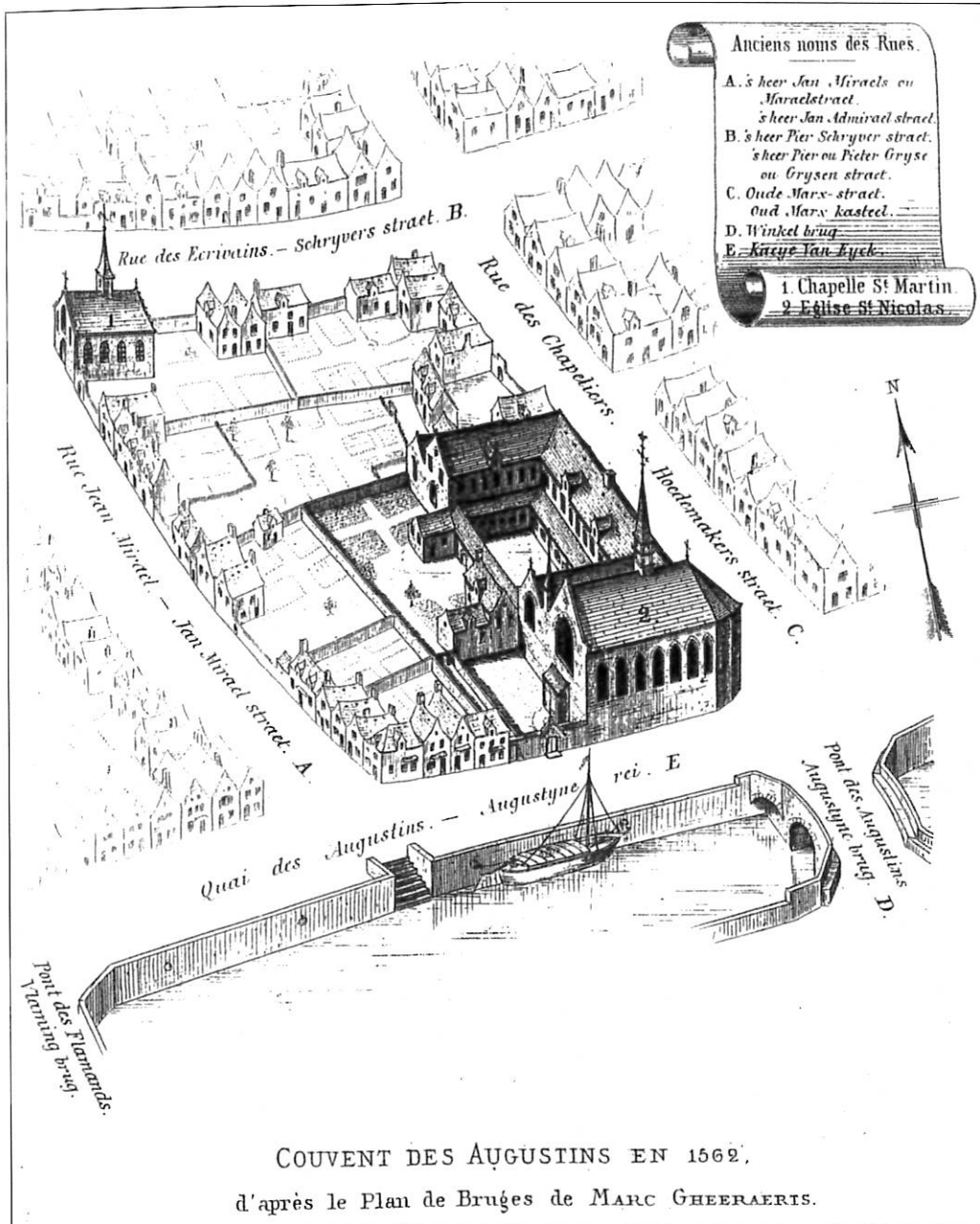
Zegel van het Nikolaasklooster te Brugge. De H. Nikolaas en het wonder van de drie kinderen, onderaan het wapenschild van de stad Brugge.

Verz. ABA, Gent, Klooster Brugge

⁸ Een mooie prentbriefkaart uit de reeks ALBERT toont onze deze drievoudige brugboog, Phototypie A. DOHMEN, Bruxelles, Albert nr. 40: Augustijnenbrug. Pont des Augustins. Augustins Bridge. Verzameling A.B.A., Gent, dossier Klooster Gent.

⁹ Lithographie J. Petyt, Bruges, afgebeeld in A. KEELHOF, o.c., p. 17

Het klooster van de Augustijnen te Brugge (1562).
Lithografie van J. Petyt, Brugge, naar het plan van Marc GHEERAERTS.
Verz. P. Louis Goegebuer OSA, Gent

De prachtige collegegebouwen uit de XVIIIde eeuw kennen we dank zij een mooie gravure, opgenomen in het werk van Ignace d'Hooghe¹⁰. De lange vleugel telt op de eerste verdieping twaalf ramen en onderaan vier toegangspoorten waartussen drie wapenschilden. De korte vleugel is een verdieping hoger, heeft bovenaan een dakruiter en telt twee toegangspoorten. Boven elke poort staat een borstbeeld geplaatst en tussenin indrukwekkende wapenschilden.

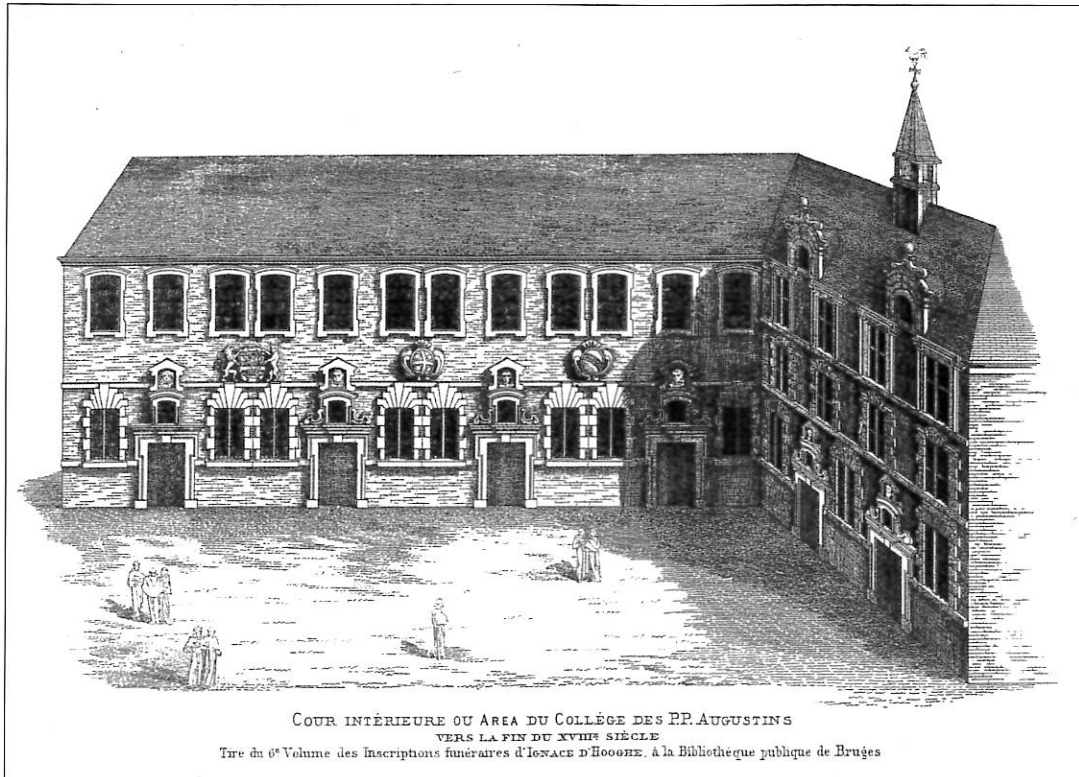
We beschikken ook nog over een aquarel van Charles CUSTIS (1704-1752) die de Nikolaaskapel weergeeft met de gekende uitbouw: de kapel van de Salamanca's, een

voornamelijk adellijke familie uit Burgos¹¹(Noord-Spanje). Deze kapel was gekend voor haar rijke aankleding met o.a. werk van Jan Gossart (1521), de triptiek "Kruisafname" (thans in het Museum van Leningrad¹², en de zijluiken in Ohio, The Toledo Museum of Art, Toledo, Ohio, USA), de pieta van Peter WOLFGANCK (1529) die zich thans bevindt in de Sint-Salvatoriekathedraal te Brugge. Op de zijluiken van een ander triptiek door Pieter Pourbus (toegeschreven aan) die we heden nog terugvinden in het Museum van de Potterie te Brugge wordt ridder Francisco de Salamanca samen met zijn zoon en de heilige Franciscus voorgesteld, en het andere luik zijn ega Josina Pardo met hun drie dochters en haar patroon de

¹⁰ IGNACE D'HOOGHE, *Inscriptions funéraires...*, t. VI, Cour intérieur ou Area du collège des P.P. Augustins vers la fin du XVIIIe siècle. Dit werd ook overgenomen in het voormelde werk van A. KEELHOFF.

¹¹ JOSEPH MARECHAL, La chapelle fondée par Pedro de Salamanca, bourgeois de Burgos chez les Augustins à Bruges, 1513-1805, in: *Mémoires, Classe des Beaux-Arts*, t. XIII, fasc. 2, Brussel, 1963.

¹² H. PAUWELS e.a., *JAN GOSSAERT genaamd Mabuse*. Catalogus. Brugge, 1965, nr. 13, De Kruisafname (141 x 106,5 cm) Ermitage, Leningrad en nr. 14. De H. Johannes en de H. Petrus. De Boodschap, The Toledo Museum of Art, Toledo Ohio.

College van de Paters Augustijnen te Brugge (eind 18de eeuw). Lithografie J. Petyt, Brugge.
Verz. P. Louis Goegebuer OSA, Gent

De Kruisafname (1609), oorspronkelijk in de kapel van de Salamanca's te Brugge Museum van de Ermitage, Leningrad.
Verz. P.L.M. Goegebuer OSA

heilige Joost. Ook het bas-relief in verguld koper dat zich bij het bureau van de kerkmeesters bevindt, is afkomstig van deze kapel. Het is van de hand van P. WOLFGANCK.

De Sint-Salvatorokathedraal van Brugge bezit nog meerdere werken die afkomstig zijn uit het opgeheven en verdwenen augustijnenklooster, -college en -kerk aan de Augustijnenrei. Ambrosius KEELHOFF maakt er een opsomming van¹³:

-in de Sint-Lievenkapel: een deel van de graffombe van Willem van Halewijn

-kapel van O.L.Vrouw van zeven Smarten: een doek van J.E.: Mater Dolorosa (1460)

-sacristiemuur: Van BAELEN, Hemelvaart van Maria, en Erasmus QUELLINUS de jonge: Augustinus mediterend over het mysterie van de Drie-Eenheid en Augustinus de voeten wassend van Cristo-Peregrino

-koorkapel: de portretten van de vier kerkleraren waaronder Augustinus (en Ambrosius, Gregorius en kardinaal Egidius Colonna in de plaats van Hieronymus¹⁴

-zijbeuk, zuid: een medaillon in witte marmer met een afbeelding van Baron d'Ostiche.

In de Sint-Gilliskerk treffen we vier schilderijen aan van Jacob VAN OOST de Oude en in de sacristie een portret van de heilige Nikolaas van Tolentino in een prachtig gesculpteerde en vergulde lijst. Ook het grafmonument van messire Adriaan ANCHEMANT en zijn familie¹⁵ werd hier overgeplaatst.

Erasmus QUELLINUS, Augustinus mediterend over de Drie-eenheid van God. Brugge, Sint-Salvatorokathedraal
Copyright IRPA-KIK, Brussel

Augustinus en het kindje Jezus.
Verz. Luc Van Eeckhoudt, Hakendover

Jacob VAN OOST, Nikolaas van Tolentijn; thans in de Sint-Gilliskerk te Brugge.
Copyright IRPA-KIK, Brussel.

¹³ AMBROSIUS KEELHOFF, *o.c.*, p. 108 e.v.

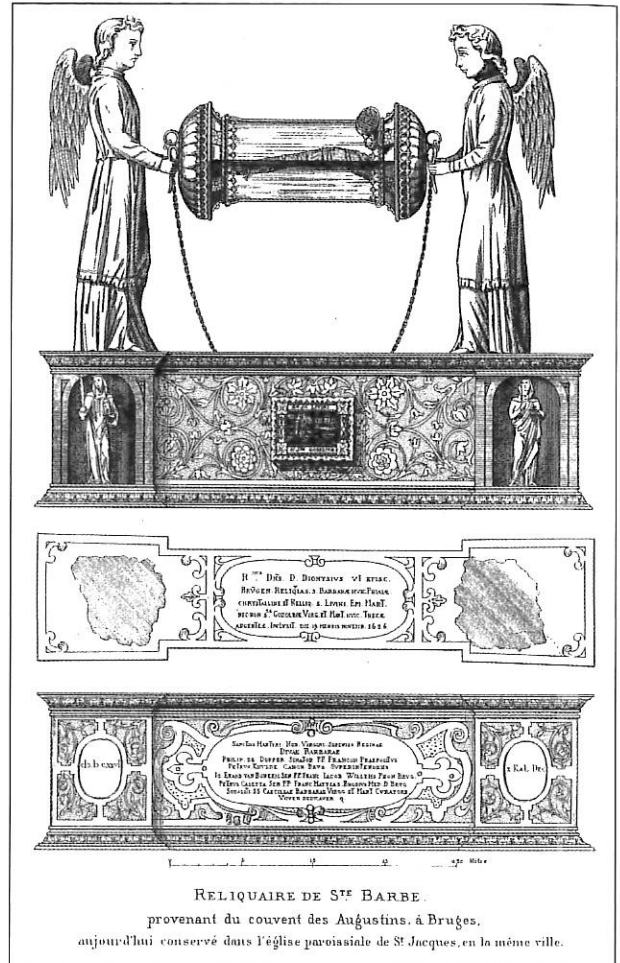
¹⁴ LUC DE VliegHER, *De Sint-Salvatorokathedraal te Brugge. Inventaris*, Tielt, 1979, p. 195-197.

¹⁵ AMBROSIUS KEELHOFF, *o.c.*, p. 110.

Merkwaardig is ook het prachtige reliekschrijn van de heilige Barbara¹⁶ (1626) dat zich heden bevindt in de Sint-Jacobskerk aldaar.

Een bijzonder woordje uitleg verdient de verering van de Spaanse Onze-Lieve-Vrouw-van-Regula¹⁷, die in 't bijzonder bij de Augustijnen te Brugge werd vereerd. Dit is een miraculeuze Zwarte Madonna in rijk versierd gewaad, die een blank Jezuskindje voor zich houdt. Het oorspronkelijke beeld dat in het augustijnenklooster Regla (Regula) in Chipiona, nabij Cadiz in Zuid-Spanje werd bewaard, zou afkomstig zijn van de huiskapel van de Heilige Augustinus te Hippo (Noord-Afrika).

De Brugse augustijn Jacob WILLEMART (1626-1697) kon uiteindelijk een kopie van het schilderij bekomen in 1676. In het Brugs Museum Onze-Lieve-Vrouw ter Potterie bevindt zich nog een koperplaat¹⁸ voor het drukken van devotieprentjes van Nikolaas van Tolentijn waar de heilige staat voor zijn eigen altaar in de Brugse augustijnenkerk en zijn blik wendt naar het schilderij van Onze-Lieve-Vrouw van Regula. Thans bevindt dit schilderij zich aldaar in de

Reliekschrijn van de heilige Barbara (1626); thans in de parochiekerk van Sint-Jacob, Brugge. Lithografie van J. Petyt, Brugge. Verz. P. Louis Goegebuer OSA, Gent

Koperplaat voor de devotieprent van Nikolaas van Tolentijn, biddend voor O.-L.-Vrouw van Regula in de augustijnenkerk te Brugge (Anoniem, koper, 1681). Museum Onze-Lieve-Vrouw ter Potterie, Brugge (inv. O.OTP 1053-XI)

16 AMBROSIUS KEELHOFF, o.c., p.122 afgebeeld (lithografie); twee staande engelen dragen tussen hen in een groot glazen omhulsel waarin een sleutelbeen van deze heilige. Onderaan in het voetstuk bevindt zich nog een kleine glazen ruimte met een relikwie van de H. Livien (van Gent) en de H. Godelieve (van Gistel).

17 GUY DUPONT e.a., *Onze-Lieve-Vrouw van regula. De Zwarte Madonna. De restauratie. Het verhaal*, Brugge, 2004, p. 4

18 *Ibidem*, p.7: afbeelding van de plaat.

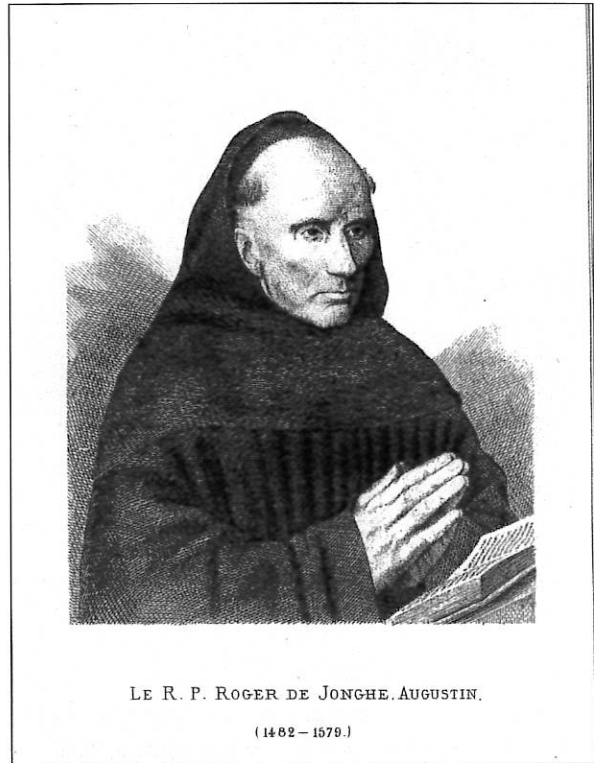
kerk van Onze-Lieve-Vrouw ter Potterie. Deze kerk bezit ook het schilderij van Onze-Lieve-Vrouw van het Riemke, een votiefschilderij uit het voormalige augustijnenklooster waarop de gekende prior Matthias PAULI (auteur, 1580-1651) staat afgebeeld.¹⁹

Brugge heeft ook gekende augustijnen voortgebracht zoals Roger DE JONGHE (1482-1579) en Augustinus BAUDE (1734-1816)²⁰. Ambrosius KEELHOFF geeft hun afbeelding weer (litho) in zijn boek over de augustijnen te Brugge.²¹ Roger DE JONGHE was een gekend predikant ten tijde van een andere bekende augustijn, Martin LUTHER. Hij doctoreerde te Parijs in 1531. Hij werd prior, provinciaal... en was een gewaardeerd bemiddelaar. Hij nam deel aan het concilie van Trente waar hij zich liet opmerken door zijn wijze raad " (ils) étaient ravis de la sagesse de ses conseils"²². Hij ligt begraven voor het hoofdaltaar in de kerk van de Zwartzusters, waar hij biechtvader was, en waar een treffend opschrift hem memoreert.

Broeder Augustin BAUDE blijft in de geschiedenis bekend als de redder van de kerkschatten, het archief²³ en enkele waardevolle meubels van het klooster tijdens de Franse Revolutie.

Als we de uithangende zegels van de archiefstukken (charters) bekijken dan zien we als patroonheilige van het klooster, de heilige Nicolaas van Mira (niet de heilige Nicolaas van Tolentino OSA !) omdat het klooster aan deze Nikolaas was toegewijd (patroon van hun kerkje).

Het college van de augustijnen was vermaard. We hebben geluk dat we nog enkele "primus-medailles" hebben kunnen terugvinden nl. 1791: Carolus MOENTACK, 1789: Carolus VAN DER BEKE, 1787: Franciscus VAN CALOEN, 1785: Philippus VAN DE WALLE, 1790: Joannes VERMEIRE en de eerste prijspenning van de retorica: Primo Rhetorices.²⁴

LE R. P. ROGER DE JONGHE, AUGUSTIN.

(1482 - 1579.)

Afbeelding (ets) van P. Roger DE JONGHE, augustijn (1482-1579). Litografie J. Petyt, Brugge.
Verz. ABA, Gent, dossier klooster Brugge

In het klooster van Brugge had men een grote verering voor de toen zeer populaire volksheilige, heilige augustijn en beschermer tegen de pest en allerhande ziektes van mens en dier: de Heilige Nikolaas van Tolentijn. In 1467 liet men van hem een zilveren beeld maken²⁵. Jammer genoeg is van dit kunstwerk geen enkel spoor meer terug gevonden.

Aldaar bestond ook een broederschap van de heilige Nikolaas van Tolentijn. Dit charter werd wel bewaard en bevindt zich heden nog in het Provinciaal Archief van de augustijnen te Gent²⁶.

¹⁹ H. STALPAERT, *Brugse Devotieprenten van Onze-Lieve-Vrouw*, Brugge, 1996, p. 132-133: gravure van F. HUBERTI (1676).

ERIK HOUTMAN, *Het Augustijnenklooster te Hasselt*, Hasselt, 1981, p. 39 : afbeelding;

NORBERT TEEUWEN, P. Matthias PAULI OESA, 1580-1651, in: *Ons Geestelijk Erf*, jg. 20 (1946), p. 235-292.

Pater Pauli was 12 jaar prior te Brugge (1613-1625). In deze periode werkte hij aan de herleving van de oude broedersschappen van de H. Nicolaas van Tolentijn en van de H. Barbara en H. Cecilia. Hij was een vruchtbaar geestelijk volksschrijver die ons 26 boekjes naliet, vooral voor de broedersschappen.

Bovenaan zien we naast O.-L.-Vrouw en het Kindje Jezus, Augustinus en Monnica. Onderaan de augustijn Matthias PAULI (°1580, Hasselt) die de Riem van Troost in ontvangst heeft genomen.

A. MAERTENS, *Onze Lieve Vrouw van de Potterie*, Brugge, 1937, p. 186-187.

²⁰ DANIEL VERKERKEN OSA en WERNER GROOTAERS OSA, *Repertorium Ordinis Fratrum Sancti Augustini. Provincia Coloniae. Provincia Belgica. 1252-1995*, Heverlee, 1996, tw. JONGHE (de) p. 250 en BAUDE p. 24.

²¹ AMBROSIUS KEELHOFF, o.c., tegenover p. 220: Le R. P. Roger DE JONGHE, Augustin (1482-1579) en p. 273: Augustin BAUDE, Frère-lai du couvent des augustins à Bruges (1734-1816).

²² AMBROSIUS KEELHOFF, o.c., p. 218.

²³ NORBERTUS TEEUWEN, Archief Augustijnen Gent - Klooster Brugge, stencil, 1977 (postuum).

Albert VISART de BROCARMÉ, Les Sceaux et les Médailles des Augustins de Bruges, in: *Revue Belge de Numismatique*, Ixelles, 1928, p. 5-19.

²⁴ ALBERT VISART de BROCARMÉ, o.c., afbeeldingen p. 14-19.

²⁵ AMBROSIUS KEELHOFF, o.c., p. 52.

²⁶ NORBERTUS TEEUWEN, Archief Augustijnen Gent, o.c., p. 62 nr. 202: 1603, februari 25. Het document is thans geïnventariseerd: 4.7 Brugge, vroeger: cap. 1a.14an° 2° 1603, met potlood erop geschreven: 196 en een opgekleefd papertje met het nummer 202. Het is een prachtig charter, met bovenaan in goudopschrift: OCTAVIUS. De zegel is in poeder en deels stuk. A.B.A., Gent.

Primus-medaille voor Franciscus VAN CALOEN, Brugge, 1787.
Verz. ABA, Gent, Klooster Brugge

Zo hebben we een originele tocht gemaakt in Brugge en de herinneringen aan de augustijnen opgefrist. Als we nu het Augustijnenbrugje zien, weten we dat dit veel meer betekent dan een overgang over het water, maar dat dit de toegang betekende tot een klooster en een college, tot een bedelorde die behoorde tot de beste en vermaardste lesgevers en predikanten van die tijd en heden nog aanwezig zijn in ons land (met name in Gent, Heverlee en Bouge).

De augustijnen waren in het onderwijs even belangrijk als de jezuïeten en hebben talrijke generaties intellectuele jongelingen voortgebracht die vooraanstaande posten in de toenmalige profane en seculiere wereld hebben ingevuld. De eremieten van Augustinus, in 't kort de augustijnen, zijn op wereldvlak nog een zeer voorname religieuze orde en kennen een grote bloei vooral in Zuid-Amerika en de Filippijnen. Dit jaar, 2006, vieren we het grote jubileum van de Magna Unio (1256-2006)²⁷, de stichtingsbul van Paus Eugenius IV die de Orde van de Augustijnen instelde. Alom over de wereld wordt deze gebeurtenis herdacht, ook in Vlaanderen o.a. met de publicatie van een prachtig kunstboek (in meerdere talen) over Augustinus (Mercatorfonds, Brussel).

Heel bijzonder gaat mijn oprechte dank uit naar E. P. Louis GOEGBUER OSA, augustijn in Gent, die mij zijn documentatie, die de basis vormde voor deze bijdrage, ter beschikking stelde.

Luc Van Eeckhoudt
Ten Langveld
3300 Hakendover

²⁷ Deze bul wordt bewaard in het Generaal Archief van de Orde van de Augustijnen te Rome (P. Fernando ROJO MARTINEZ OSA). Een dublicaat ervan bevindt zich bij de augustijnen te Würzburg (Duisland).

Gravure, *Winterlandschap*, Broeders van O.L.V. van Lourdes, Oostakker, 1958.

Geen vermelding van de kunstenaar.

We zien een winters dorpje gehuld in sneeuw, met de ster van Bethlehem die naar de kerk en de kerstnacht verwijst. Tussen stemmige huisjes zien we een aantal mensen, die zich naar de nachtmis begeven. Rechts boven op een heuvel zien we een molen. Aan een boomstam hangt een kapelletje met Onze Lieve Vrouw en het Kindje Jezus.

Op de achterzijde van de kaart is een stempel voor de wereldtentoonstelling Brussel 1958. Ze werd verstuurd door Br. Humfried M. aan Daemen Gregoor, Marie-Jeanne en Paul uit Hasselt.

Op de achterzijde links staat er voorgedrukt:

"Br.
 der Broeders van
 O.L. Vr. van Lourdes
 biedt U de beste heilwensen voor
 het Nieuwe Jaar onder de zegen
 van God
 Oostakker"

Achter Br. is er "Humfried M." ingevuld.

"Wenskaarten tijdens de jaarwende" Een beeld van een veranderende maatschappij ...

Harry F.E. Vermeir

De bovenstaande prent dient als aanzet tot het thema van dit artikel.

De situering

Dit artikel bestudeert de wenskaarten van de jaarwende met hun beeldmateriaal en symboliek. Dit onderzoek

spiegelt zich af tegen een veranderende maatschappij, waar almaar meer wensen digitaal worden verstuurd.

"Een wenskaart wordt gebruikt om iemand iets te wensen. De kaart kan persoonlijk worden overhandigd (bij een bezoek aan het ziekenhuis) of worden opgestuurd.

Een wenskaart heeft net als een Ansichtkaart op één zijde een afbeelding of tekening.¹

Ook staat er een tekst op, bijvoorbeeld 'Gefeliciteerd!' of 'Beterschap'. Meestal worden wenskaarten in een envelop verstuurd.²

1 *Ansichtkaart*: prent(brief)kaart

2 <http://nl.wikipedia.org/wiki/Wenskaart>

"De geschiedenis van de wenskaart begint al in de middeleeuwen, toen geliefden hun gevoelens toonden door elkaar toe te zingen. Deze liefdesuitingen werden vanaf de 15de eeuw ook aan papier toevertrouwd. Vanaf de 17de eeuw wordt het bij de gegoede stand in Europa gebruikelijk wens- en visitekaartjes te versturen. Vanaf het midden van de 19de eeuw werden de kaartjes opgesierd met behulp van het fotografisch procédé. Ook briefpapier werd toen volop versierd, en twee typen wenskaarten beleefden een ware rage: de kerstkaart en de Valentijnskaart. Tot 1850 werden kaarten alleen door de elite en rijken verstuurd. De kaarten waren heel kostbaar, maar iedere kaart werd met de hand bezorgd en ook was het een dure aangelegenheid.

*Aan het begin van de 19de eeuw kwam de machinale kaartproductie op gang en de ansichten werden goedkoper. Samen met de introductie van de postzegel werd de ansichtkaart bijna voor iedereen betaalbaar. Prentbriefkaarten bleven heel lang iets bijzonders en dierbaars en werden daarom bewaard. Zo ontstonden de eerste verzamelingen waarvoor al spoedig speciale albums in de handel werden gebracht."*³

Wij hebben het over wenskaarten bij de jaarwende. Meestal spreekt men over kerstkaarten en nieuwjaarskaarten.

"Een kerst- of nieuwjaarskaart wordt gekenmerkt door een groet en/of wensen voor het komende kerstfeest of het komende nieuwe jaar.

Over het hele jaar is het een gebruik om in de eindejaarsperiode familie en kennissen een kaart te sturen.

Het uitbrengen van een kerstgroet is ouder dan men zou denken. In de middeleeuwen werden op het Europese vasteland houtsnijwerken met religieuze kersttaferelen aangeboden aan geliefden of kasteelheren.

Het massaal verzenden van kerst- of nieuwjaarsgroeten stamt eigenlijk uit de 19de eeuw. De Engelse tekenaar John Callcott Horsley maakte in 1843 de eerste kerstkaart met de pakkende tekst 'A Merry Christmas and a Happy New Year to You.' Deze eerste kaart toonde een kerstviering van een gezin.

*In de Verenigde Staten begon de in Duitsland geboren drukker Louis Prang ca. 1875 met het massaal produceren van kerstkaarten. Deze kaarten waren zeer in trek bij het Amerikaanse publiek en het verzenden van kerstkaarten werd een feit."*⁴

De aanpak

Ik heb van de voorgaande jaren de wenskaarten van vier gezinnen verzameld. Die kaarten heb ik onderzocht vanuit vier gezichtshoeken: 1) gestandaardiseerde wensen, 2) het beeldmateriaal, 3) de uitgever of maker van de kaart en 4) de soort afzender.

De gezinnen in kwestie zijn:

Gezin I: man/vrouw (ca. 63 jaar), met actief sociaal leven - 47 kaarten eind 2003/begin 2004

Gezin II: man/vrouw (ca. 75 jaar), vrijzinnig, zij poezenliefhebster, traditioneel kunstmilieu - 17 kaarten eind 2004/begin 2005

Gezin III: man/vrouw (ca. 65 jaar), met actief sociaal leven (is hetzelfde gezin als gezin I) - 53 kaarten eind 2005/ begin 2006

Gezin IV: pastoor (ca. 48 jaar), uit de provincie Antwerpen met drie parochies - 55 kaarten eind 2005/ begin 2006

De formele wensen

Het eerste onderzoeksitem betroeg de vermelding van de eindejaarswensen. Ik bestudeerde zowel de voorgedrukte als de geschreven wensen. De gegevens I en III zijn aan dezelfde personen gericht, met twee jaar ertussen.

Eindejaarswensen voor 2006,
"Geluk Gezondheid Glimlach
is wat wij jullie wensen voor elke dag in 2006.
Luc en Lea"
Geen kaartgegevens.

³ www.lauwersmeerkoerier.nl

⁴ <http://nl.wikipedia.org/wiki/Kerstkaart>

De gedrukte formuleringen zijn opgeteld onder a de geschreven formuleringen zijn vermeld onder b. Het gaat om het aantal vermeldingen. Op sommige kaarten staat er zowel een gedrukte als een geschreven tekst. Het kan ook dat er op een kaart geen wensen gedrukt zijn. Het Romeinse cijfer verwijst naar de persoonsgegevens van hierboven. De laatste twee kolommen zijn een optelsom van a of b.

heel uitzonderlijk gebruikt. Zalig betekent deelname aan het hemels geluk, heerlijk of verrukkelijk. Maar hier wordt het vooral in de christelijke context gebruikt.

We zien verder een grote diversiteit van wensen in de kerstperiode zoals: vreugdevol, vrolijk, sfeervol, fijn, gezellig. De meeste begrippen verwijzen naar de sfeer die we in die periode verwachten. Het kerstfeest als feest van Vrede sneeuwt meer en meer onder.

Formulering	I.a	I.b	II.a	II.b	III.a	III.b	IV.a	IV.b	a	b
Prettige Kerstdagen	14		9		22		18	1	63	1
Zalig Kerstfeest	4				6		9	10	19	10
Zalig Kerstmis		1				4				5
Vreugdevol Kerstmis	1		1						1	1
Vrolijk Kerstfeest			1				1		2	
Sfeervolle kerst	1								1	
Fijne kerstdagen	1								1	
Gezellige Kerstdagen							1		1	
Sfeervolle Kerstdagen							1		1	
Vrede van Kerstmis								1		1
Merry Christmas	2								2	
Joyeux Noël			1						1	
Happy Christmas			2						2	
Gelukkig Nieuwjaar	21	1	12		30	5	29	2	92	8
Voorspoedig Nieuwjaar	2	3			2			1	4	4
Fijn Nieuwjaar	1								1	
Zalig Nieuwjaar								1		1
Prettig eindejaar	2								2	
Betoverend 200.					1				1	
Gezond jaar ...		4		3		2		1		10
Vredevol 200.				1			1	3	1	4
Wensen voor nieuw jaar		2								2
Beste wensen ...		3		6	7	3			7	12
Prettige Feestdagen	2	1							2	1
Gelukkig 200.	1				5				6	
Bonne Anneé			1						1	
Wishes New Year			2				1		3	
Best Wishes					1				1	
Meertalig (4 of meer)	4						2		6	
Wensen met 4 seizoenen	4								4	

Voor Kerstmis scoren goed: "Prettige Kerstdagen" en "Zalig Kerstfeest". Voor deze laatste boodschap komt dit omdat er een pastoor is bij de vier onderzochte groepen. Zelfs handgeschreven scoort "Zalig Kerstfeest" ook nog bij gezin III. Het begrip "zalig" wordt geassocieerd met de christelijke leefwereld en wordt buiten die context nog

Voor de jaarwende scoren goed: "Gelukkig Nieuwjaar", gevolgd door "Beste Wensen" en "Gezond Jaar". Iemand iets wensen is voor geschreven boodschappen vanzelfsprekend. Dan is het wensen van een "goede gezondheid" niet veraf, vooral bij mensen wier leeftijd toeneemt. Vreemde talen duiken hier en daar wel op,

Eindejaarswenskaart, Deco Card.
 We zien een kerstboom, die de wereld in zich draagt, met onderaan pakjes met een aantal nationale vlaggen. De ster met de aura vermeldt "Gelukkig Nieuwjaar" en "Prettige Kerstdagen" in diverse talen.

maar zij hebben geen vaste voet binnen het gebeuren. Soms ontwerpt men wel in vele talen een sfeervolle nieuwjaarswens.

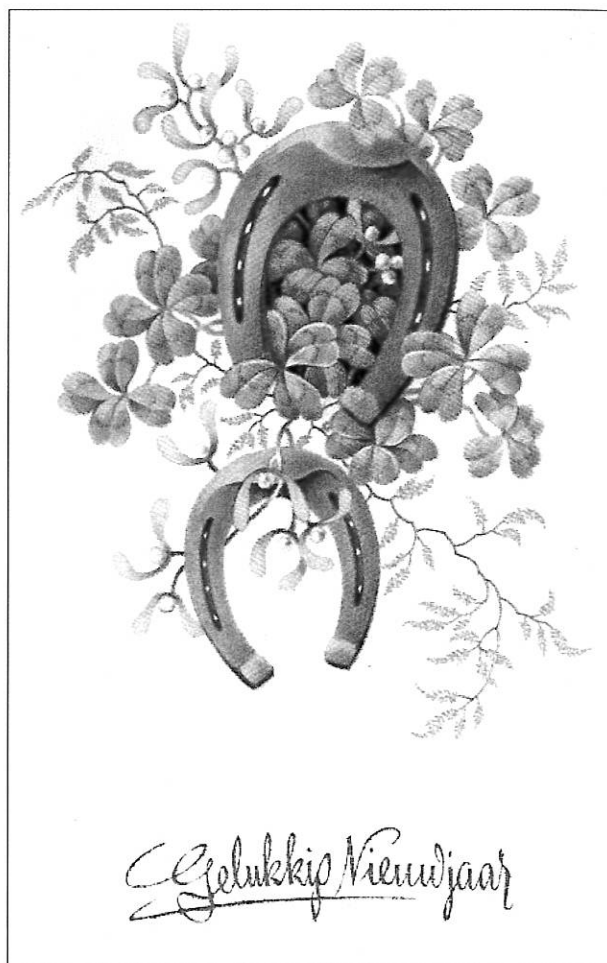
Het beeldmateriaal

"De Romeinen gingen op nieuwjaarsdag bij elkaar op visite om beste wensen en geschenken uit te wisselen, oorspronkelijk takken van de olijboom en de laurier, later meer de praktische zaken zoals dadels en vijgen, symbolen van voorspoed. Ook onze Germaanse voorouders gaven elkaar bij de zonnwende cadeautjes, die een magische uitwerking heetten te hebben. Talisman en amuletten, bedoeld om boze geesten af te weren en de goden gunstig te stemmen. Zoals zoveel tradities bleef de gewoonte om bij de

jaarwisseling elkaar geluk te wensen en presentjes te geven bestaan toen de oorspronkelijke bedoeling allang vergeten was. De kerstening van Europa bracht daar geen verandering in. Wel werden de geschenken allengs vervangen en aangevuld met geschreven heilwensen aan familie en vrienden aan wie geen nieuwjaarsbezoek werd gebracht."⁵

Het wensen van geluk/voorspoed - dat eerst gebeurde met voorwerpen - kreeg op de wenskaarten van het midden van de 20ste eeuw een weerslag in hetgeen men uitbeelde. Nu gaat men meer de sfeer proberen weer te geven om uitdrukking te geven aan bepaalde gevoelens.

Een postkaart uit de oude doos:

Postkaart, "Gelukkig Nieuwjaar", coloprint special 1667, poststempel: Turnhout 1970.

We kunnen lezen dat men op vele manieren geluk wenst: door de hoefijzers, de klavertjes-van-vier en de maretak. De hoefijzers moeten ondersteboven gedraaid worden omdat het geluk en de voorspoed zouden blijven.

Voor mijn onderzoek heb ik verschillende wenskaarten bekeken, soms globaal, soms in detail. Het was de bedoeling na te gaan welke onderwerpen aanspraken. De vier Romeinse cijfers verwijzen opnieuw naar de

⁵ www.zavage.nl/html/geschiedenis

persoonsgegevens van boven. De laatste kolom is de optelsom van de vier.

Items	I	II	III	IV	SOM
Kerststal	1		2	9	12
Driekoningen	2			1	3
Vlucht naar Egypte	1	1		3	5
Opstanding Christus	1				1
Kroning Maria				1	1
Sneeuw: landschap	12	2	13	4	32
Sneeuw: detail	3	1	3	4	11
Sneeuwman	4	1	1	2	8
Sneeuwster (ijsbloem)		1	1		2
Kerstboom	11	2	8	4	25
Kerstster(plant)	4		3	2	9
Kerstman	2				2
Bal/bol: sier	5	1	6	8	20
Bessen:rood	4				4
Beer	1	1	1	1	4
Bloemen	1				1
Boek	1	1			2
Champagneglazen			2	1	3
Denappel	2				2
Dennenboom (geen versiering)			1		1
Dentakje			2		2
Duif		1			1
Hond		1			1
Hulst	2	2	6	2	12
Iris			1		1
Kaars	6	2	6	9	23
Klokje		1	1		2
Krans		1	1		2
Kroon	1		1		2
Kunstofoto			5		5
Landschap	2	3			5
Maan			1		1
Maretak			1		1
Mees			1		1
Pakjes	2	4	3	1	10
Parels		1			1
Persoonlijk				2	2
Poesje		2			2
Roodborstje			1	1	2
Roos		1			1
Slee		1			1
Ster	5	6	9	7	27
Vier Seizoenen			2		2
Uurwerk: 5 voor 12	1				1
Samengesteld: min 4 items		1	3	1	5

Laten we de score eens bekijken:

1. Sneeuw: landschap/detail: 43 meldingen
2. Ster: 27 meldingen
3. Kerstboom: 25 meldingen
4. Kaars: 23 meldingen

5. Bal/bol: 20 meldingen
6. Hulst: 12 meldingen
- 6.bis Kerststal: 12 meldingen
8. Pakjes: 10 meldingen
9. Kerstster (plant): 9 meldingen
10. Sneeuwman: 8 meldingen

We konden zo'n lijst verwachten. Hij is traditioneel en toont de behoefte aan gezelligheid die er tijdens de eindejaarsperiode bij de mensen leeft. Dat sneeuw voor die tijd van het jaar in het achterhoofd van de mensen speelt is duidelijk. Die nadruk wordt versterkt omdat we de laatste jaren weinig sneeuw te zien krijgen. De uiterlijke tekenen van de winter zijn opgeschoven naar het voorjaar. Op afbeelding 1 zien we ook een winterlandschap. We kunnen stellen dat dit een vast gegeven blijft voor de wenskaarten van de jaarwende. Natuurlijk wordt de vormgeving aangepast aan de eigen tijd.

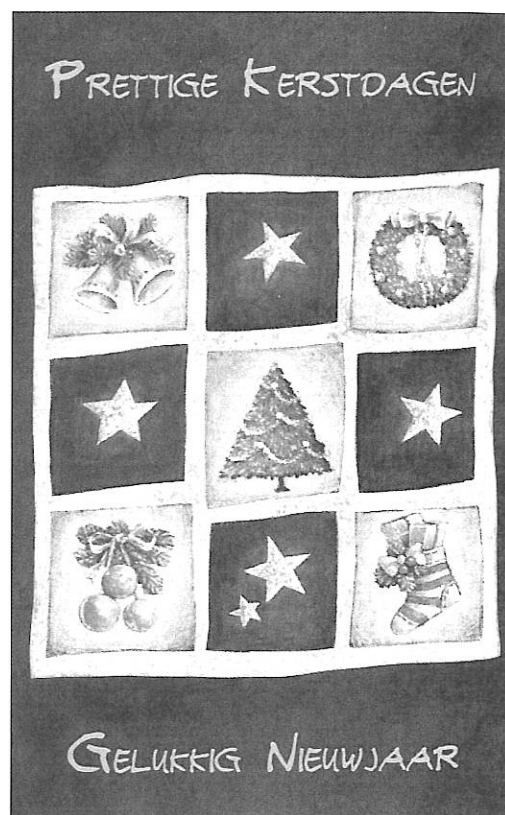
De versierde kerstboom met kaarsen en kerstballen blijft het ook goed doen. En dan nog wat cadeautjes, en we zijn gelukkig.

Sterren vinden we ook vaak terug: op de kerstboom, bij de kerststal, maar ook in moderne ontwerpen, waarin de ster of sterren het hoofdthema zijn.

We zien hier een aantal items uit de jaarwendesfeer samengebracht. De sterren vinden we terug in vier vakjes. Verder zien we klokjes, een krans, een versierde kerstboom, de sierbollen en de kous met de pakjes.

Op de 45 items zien we er 14 (31,10 %) die maar eenmaal voorkomen en 12 die tweemaal aan de orde zijn (26,6 %). Samen vormt dit 57,7 %. Men mag dus denken dat er toch gezocht wordt naar bepaalde vormen van originaliteit. Men gaat eigen foto's, zelfgemaakte tekeningen en soms zelf ontworpen textielkaarten opsturen met een eindejaarswens. Men hoeft het daarom niet altijd zelf te doen, maar men wil dat de eindejaarswensen persoonlijk zijn.

De kerstman, die overwaaid van de Verenigde Staten, doet het bij de wenskaarten niet goed. Opvallend, want in

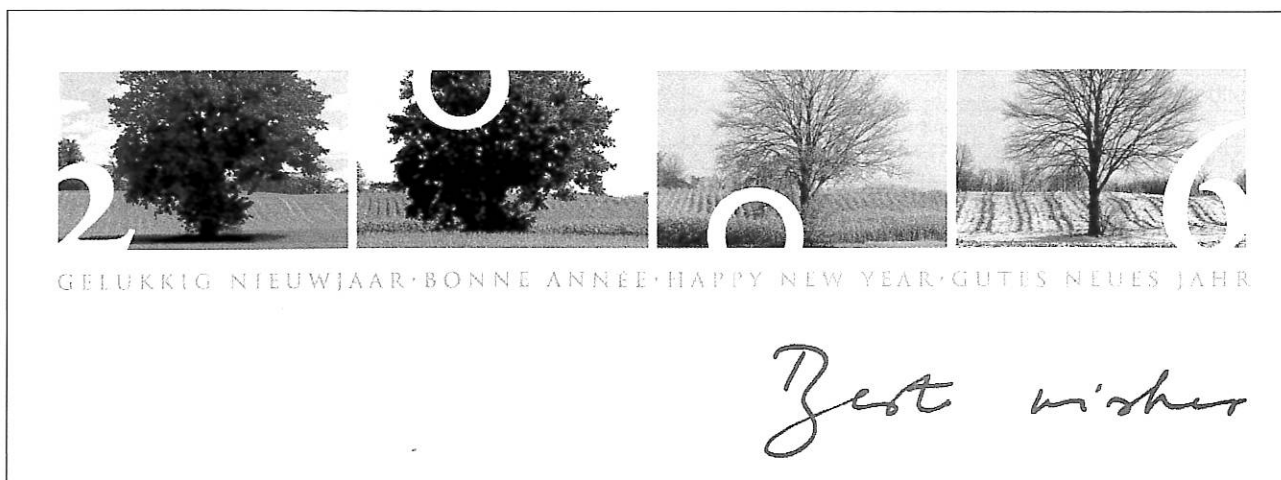

Een samengestelde Wenskaart, verstuurd einde 2005. Geen data van de uitgever.

het straatbeeld is hij wel duidelijk aanwezig.

We stellen vast dat er vele symbolische elementen die refereren naar geluk verdwenen zijn of slechts sporadisch voorkomen: de maretak (1 maal); de duiven (als paar); het geluk van man en vrouw; hulst(12 maal) - zinnebeeld voor eeuwig leven. Geluk wordt wel verzinnebeeld met champagneglazen, pakjes, parels, glitter Kortom, geluk wordt tegenwoordig geassocieerd met luxe.

Hoe het heel goed en origineel kan, zien we bij de volgende kaart:

Postkaart, "Best wishes 2006", Artsen zonder grenzen, Masterfile.

We zien een postkaart met foto's van de vier seizoenen. In elke prent staat een cijfer van het jaartal. Daaronder staat "Gelukkig Nieuwjaar" in vier talen.

De officiële talen van ons land werden goed in het oog gehouden. Men stelde zich neutraal op, vandaar de "Best wishes" en het beeldmateriaal waarbij men elke ideologische of filosofische verwijzing vermeed.

De uitgever of maker

We bekeken onze collectie wenskaarten ook vanuit dit oogpunt. We stelden vast dat we een opdeling konden maken in: commercieel, het goede doel, de nummers (commercieel), de kaarten zonder gegevens, niet commercieel. We behouden verder de indeling van de tweede overzichtslijst.

Soort	I	II	III	IV	SOM
Commercieel					
Busquets			1		1
Cartesse	1				1
Coloprint	1			1	2
Cultureel Centrum Oosterweel Antw.				4	4
Deco Card				1	1
Euro Comité				1	1
European greetings	1				1
Kunstkaart	11		6	7	24
Hallmark	5	2	6	6	19
Houtland	2		3	2	7
info@marant-cards.com				2	2
Internationaal TBZ	1				1
KUL/ Le Roy & Partners				1	1
Lannoo graphics			1	1	2
LKD-Abtei Dendermonde				1	1
Marrant Cards			3		3
Nielsen Wenskaarten		1	1		1
Paperclip International	1		1		1
Scancom			1		1
Q SK		5538	5584	5657 5748 5320	5
Scards	1				1
UM-www.muurkranten.be				2	2
Ursula-Werkstätten, Köln				1	1
Wine & Roses Cards		1			1
Het goede doel		1			1
Amnesty International				1	1
Artsen zonder grenzen			1		1
British Red Cross			1		1
11.11.11				1	1
Federatie tegen kanker	2		3		5
Fins Rode Kruis			1		1
Oostpriesterhulp				2	2

S.O.S.-Kinderdorpen	1				1
Unicef		1			1
V.M.V.S.K.(mond- en voetschilders)	2	2	1		5
Werelddorp kinderen Pusan,Korea	1				1
W.N.Fcards				2	2
W.W.F.	1		1		2
Zonnebloem		1			1
Zonder gegevens	4	1	7	6	18
Niet-commercieel					
Zelfgemaakt	3	1	5	3	12
Drukwerk in opdracht v/d afzender	3		6	2	11

Bij I komen we de volgende genummerde kaarten tegen:
2592, M00981i, M00601, M003376, K2002-025-10,
G11FA

Bij II:

130010A, PRK 2937, BFG 10739, BD 200412

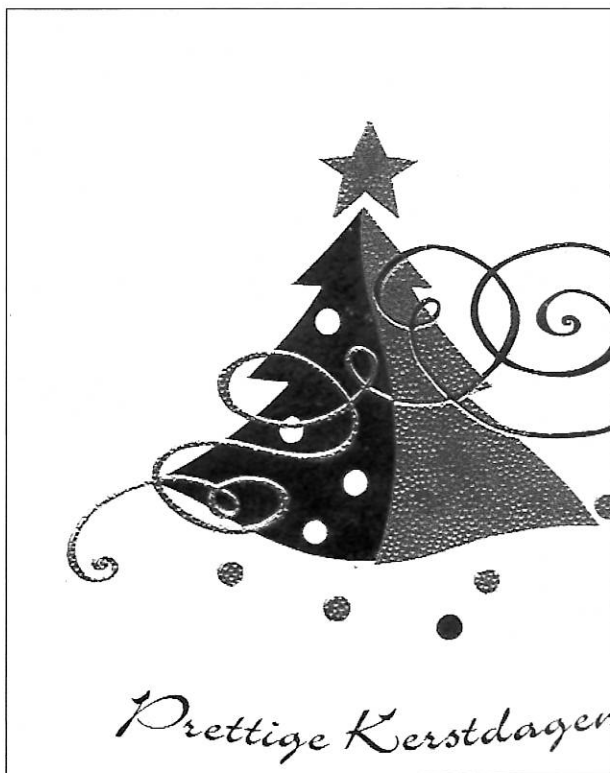
Bij III:

Nov 04-3, K-2005-566-13, D9018, A02-6091-200

Bij IV:

333 137-2, K-2005-122-19, K-2005-575-01, MTM 03-16,
LP0054, DBS-0063

Hier gaat het over 20 kaarten. We mogen stellen dat het
over een disparate markt gaat.

Afb. 7: Hallmark Cards Inc., "Prettige Kerstdagen", 2000618 52012.¹
Verstuurd in 2005 met een ingevoegd blad door het Wakikoor van O.-L.-
V.-Waver. Op de achterflap staat het gekroonde logo.

⁶ Hallmark Cards Inc.: In 1860 zette de familie Spanjersberg een steendrukkerij op waar koekzakken werden bedrukt. Aan het einde van de 19de eeuw begon de familie met de productie van kaarten: soldatenkaarten en landschapstaferelen. De eerste gevouwen wenskaarten volgden in de jaren zestig, uiteenlopend van rouwkaarten en popsterrenkaarten tot en met geparfumeerde exemplaren. Het grote succes volgde in de jaren zeventig, dankzij het ontwerp van speciale molens en kastenwanden voor de wenskaarten. In 1997 werd het bedrijf overgenomen door het Amerikaanse Hallmark Cards – concern en de bedrijfsnaam wijzigde in Hallmark Cards Nederland.

In het commerciële segment scoren Hallmark en Houtland enigszins.

Kunstaarten worden wel eens in de loop van het jaar aangekocht bij een bezoek aan een gerenommeerd museum of vooraanstaande kerk. De kaarten voor het goede doel doen het redelijk goed, maar de markt is verdeeld over vele aanbieders (hier 14). De Federatie tegen Kanker en de Voet- en Mondschilders behalen hier de beste score. De V.M.V.S.K. stuurt jaarlijks aan een aantal geselecteerde adressen een pakje van hun kaarten met de vraag die achteraf te betalen. Ik heb de indruk dat er van die kaarten een deel onbetaald blijven, vandaar hun betere score.

De post speelt in op het digitaal versturen van wensen:

Gepersonaliseerde wenskaart

Net op tijd voor de eindejaarsperiode lanceert De Post op zijn website een nieuwe dienst: u kunt er uw eigen foto's uploaden en omzetten in een wenskaart.

Die wenskaarten kunt u naar uzelf laten sturen om ze op de traditionele manier te beschrijven en verzenden, of u kunt de tekst online invullen en ze meteen door De Post ter bestemming laten brengen. Wenskaarten die vóór 15u00 worden verzonden, zouden de volgende dag al aankomen, zegt De Post. Naast uw eigen foto's kunt u op de site ook een keuze maken uit bestaande ontwerpen van Hallmark Cards.

<http://www.depost.be/kaart>

10:00 - 16/12/2005

Copyright © Tijd.be

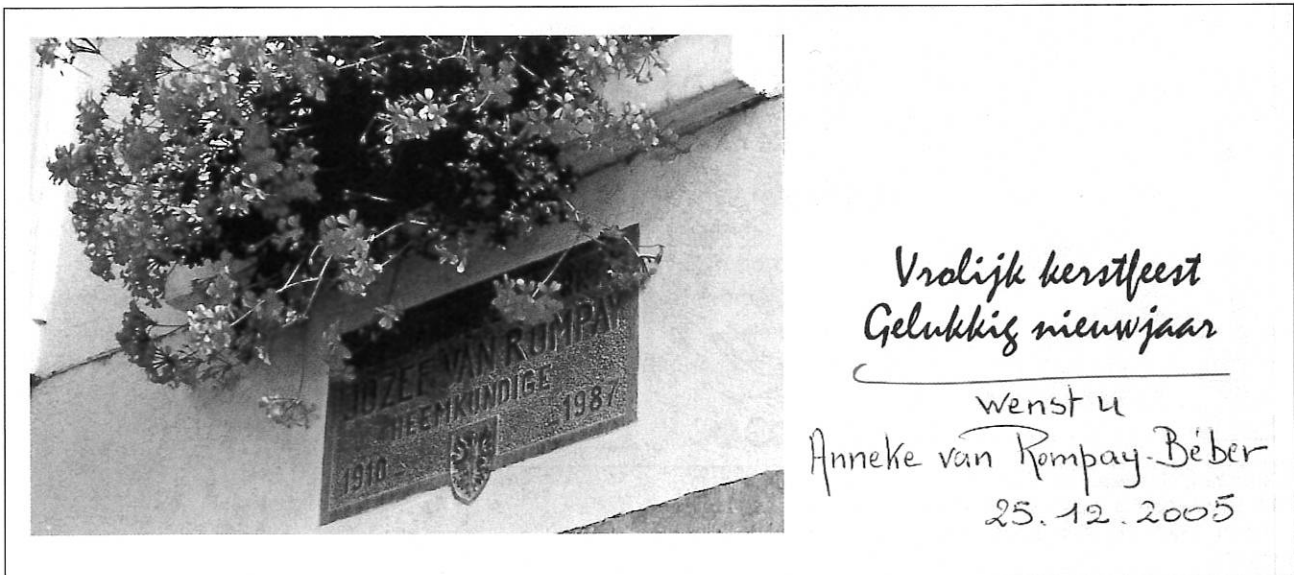
De afzender

Gezin	privé	instellingen	totaal
I	42	5	47
II	16	1	17
III	45	8	53
IV	48	7	55
totaal	151	21	172

We stellen vast dat in de hedendaagse tijd, ondanks het digitale geweld, toch nog vele wenskaarten verstuurd worden. In Nederland werden in 2003 tijdens de kerst- en nieuwjaarsperiode meer dan 210 miljoen kaarten verzonden.⁷

Vindt men een kaartje met de post beklivender dan een kaartje via het snelle medium - waarbij alles gauw verwijderd is en dat onpersoonlijk en/of oppervlakkig overkomt?

Hierbij een wenskaart, die persoonlijk is qua vormgeving en inhoud:

Wenskaart verstuurd door Anneke van Rompay-Béber, 25.12.2005, met als opdruk "Vrolijk kerstfeest, Gelukkig nieuwjaar"
De foto laat een tuil geraniums zien boven de huldigungsplaat van haar echtgenoot, zaliger gedachtenis, aan het huidige woonhuis te Onze-Lieve-Vrouw-Waver: "Jozef Van Rompay, Heemkundige 1916 - blazen - 1987"

⁷ <http://nl.wikipedia.org/wiki/Kerstkaart>

Besluit

We kunnen stellen dat de wenskaarten die verstuurd worden tijdens de jaarwende langs de ene zijde de neiging vertonen om een beperkt standaard- en beeldmateriaal te gebruiken. Anderzijds zien we vele persoonlijke formuleringen, gediversifieerd beeldmateriaal en zelfs zelfontworpen wenskaarten.

De markt is heel afwisselend en is niet in handen van sterke economische groepen. Wanneer we rondom ons zien, kunnen we vaststellen dat er nog vele kleinere drukkerijen zijn met een eigen gamma of die producten van anderen voorstellen. Er wordt op de markt ingespeeld door een breed aanbod van onderwerpen en een vormgeving die erin slaagt zich voldoende te vernieuwen om nog aantrekkelijk te zijn.

We stellen vast dat er een groot, afwisselend en aangepast aanbod is, en een markt waarin het goede doel een groot deel van het laken naar zich toe trekt.

Een mooier geheel van wensen gelinkt aan de hartenkaarten kunnen we ons voor deze periode van het jaar niet voorstellen. Op de achterzijde van het kaartje staat handgeschreven:

*"... 365 zonnige, maar
toch niet te droge dagen!"*

Hierbij wil ik van de gelegenheid misbruik maken om mijn eigen wensen toe te voegen, gericht aan de mensen die het goed menen: "Bezie het leven langs twee kanten!"

Harry Vermeir
Clemenceaustraat 271
2860 Sint-Katelijne-Waver

Eindwens

Een kaart uit mijn collectie die toch speciaal is:

Wenskaart, *Speelkaarten*, © GRIMAUD – France Cartes, M.D. 644. Deze kaart is verstuurd in een klein envelopje eind 1996 – begin 1997. We zien bij de kaarten de overeenkomstige wensen:

- De heer: geld
- De dame: liefde
- De zot: vriendschap
- De aas: Gelukkig Nieuwjaar ... van harte
- De tien: gezondheid
- De negen: geluk
- De acht: succes

Verz. Karel van den Bossche

Een monument om te eten Graan in- en uitvoer in de Middeleeuwen

K. van den Bossche

Eén van de oudste monumenten van Gent is het "Koorstapelhuis" aan de Graslei.

De oudste trapgevel van ons land is een kenmerkend voorbeeld van Romaanse burgerlijke architectuur. Het Koorstapelhuis is in de twaalfde eeuw¹ opgetrokken in Doornikse kalksteen. Het is gebouwd toen de haven "up de Leie tusschen brugghen" tot volle ontplooiing kwam.² "Het Spijker" (van het Latijnse spicarium) werd verhuurd als graanopslagplaats aan meerdere huurders. Vandaar de vele poort- en vensteropeningen.

De functie van het gebouw moet gezien worden in de ontstaansgeschiedenis van de grote Vlaamse steden

In de ontwikkeling van de handel dient gewezen op de fysische oorsprong van de Vlaamse steden en de start van hun specifieke stedelijke functies van handel en nijverheid.

De belangrijke Vlaamse steden ontwikkelden zich rond een grafelijke burcht in de late negende en vroege tiende eeuw.

Verwijzingen naar 'Portus' (haven) en 'Emporia' (markten) nemen aan het eind van de achtste en doorheen de negende eeuw sneller toe in Vlaanderen dan in om het even welke andere regio in Europa.

Steden ontstaan niet los van hun agrarische omgeving.

¹ VAERENBERG, *Inventaire Chronologique de Gand*, 2de bundel, s.l., 1897.

² S.N., Stapelrecht, stapelhuis en stapelheren te Gent, in : *Palmares*, JG 13, nr. 3, s.l., 1971, p. 14.

JOHAN DE CAVELE en RENÉ DE HERDT, *Gent op de wateren en naar de zee*, Antwerpen, 1976, p. 32-33, p. 113-115.

Maar, uitgezonderd tussen Schelde en Leie, was vroegmiddeleeuws Vlaanderen arm en de grote landinnamewerken in Vlaanderen komen na het stedelijk basispatroon van het Graafschap met uitzondering van Ieper en Rijsel. De functionele oorsprong van de Vlaamse steden ligt derhalve in de omstandigheden op het platteland. De oorspronkelijke Germaanse bevolking had zich toegespitst op twee streken: kleine enclaves aan de kust, vooral rond Brugge, en de Dender-, Schelde- en Leie valleien. De streek daartussen werd slechts gekoloniseerd in de elfde eeuw.³

Reeds lang was het zo gesteld dat aan de zee kust en aan de Scheldevallei, dus aan de twee uitersten van het vorstendom, de steden met hun machtige handels- en nijverheidseconomie zich snel ontwikkelden, terwijl het centrale deel van het Graafschap daarentegen, een woest, dun bevolkt, bijna ondoordringbaar gebied bleef. Hoe sterker beide grensgebieden van Vlaanderen tot bloei kwamen, des te hinderlijker moest het ontbreken van een bindende tussenschakel tussen beide polen worden. Boudewijn V (1035-1067) heeft dat ingezien en, wat meer is, de oplossing gevonden in een onderneming die van ongehoorde durf getuigt: het aanleggen van een steden- en jaarmarktengordel door Vlaanderen heen, van Brugge over Torhout, Ieper, Meesen, Rijsel naar de Leie- en Scheldevallei.⁴

Torhout, Ieper, Meesen, Rijsel, Cassel, Ariën (Airesur-la-Lys) zijn alle plaatsen die pas onder Boudewijn V verschijnen, hetzij voor het eerst, hetzij na een eeuwenlange verdwijning.

Te Torhout, Meesen, Ieper en Rijsel wordt een jaarmarkt gevestigd om de kooplieden die weg op te sturen. Zo komt inderdaad zeer snel, dwars door Vlaanderen, een verbindings- en handelsweg tot stand van de zee naar de Scheldesteden.⁵ Een bewuste economische maatregel.

Het patroon is duidelijk; grote steden ontwikkelden zich:

- (1) op het aansluitingspunt tussen vruchtbaar landbouwland met de minder productieve zandige kustvlakte.
- (2) stroomafwaarts de graanbevoorrading.

Gent ontstond als een handelscentrum. De textielvervaardigers kwamen na de kooplui, d.i. laat tiende eeuw. Het grootste industrieel centrum van Middeleeuws Vlaanderen ontstond als graanmarkt.⁶

Waarom ontstond Gent als graanmarkt?

In de twaalfde eeuw was de oogstopbrengst gemiddeld 1:14, d.w.z. dat men voor iedere gezaaide korrel 14 korrels kon oogsten.⁷

De verbeterde landbouwmethoden kwamen hier in belangrijke mate voor in aanmerking o.m. de keerploeg (carruca) die de zode lossnijdt en omgekeerd weer terugstort.

Men kon nu tevens een nuttig gebruik maken van de eg om de aardekluiten te verkrumelen. Bovendien werd er vaker geploegd. Sinds de twaalfde eeuw was viermaal gebruikelijk, dit om het onkruid te bestrijden.

Het drieslagstelsel verbeterde de opbrengst.

De innovaties in de Vlaamse landbouweconomie deden zich in de eerste plaats voor op het vlak van de specialisatie. Invoer van granen maakte het mogelijk zich meer toe te leggen op veeteelt, zuivelproductie, tuinbouw en nijverheidsgewassen.⁸

Hier liet zich dan de invloed van de stadseconomie gelden want veeteelt en gespecialiseerde culturen rendeerden nu meer dan de graancultuur, die trouwens naar het einde van de Middeleeuwen meer en meer met het ingevoerde graan uit Henegouwen, Artesië en Picardië had te concurreren.⁹

Deze intensieve landbouweconomie werkte verstedelijking in de hand én demografische groei op het platteland. Beide fenomenen hadden een ingrijpend feedback effect op de landbouw. Economische groei, agrarische vooruitgang en demografische expansie waren dus onafscheidbaar met elkaar verbonden.¹⁰

Verstedelijking, bevolkingsaan groei, uitbreiding van veeteelt in een innoverende landbouweconomie waren de factoren die leidden tot invoer van broodgranen.¹¹

³ A. VERHULST, *La vie urbaine dans les anciens Pays-Bas avant l'anmil*, M.A., 1986, p. 189, p. 192, p. 194.

⁴ J. D'HONDT, Vlaanderen van Arnulf De Grote tot Willem, Clito, 918-1128, in: *A.G.N. II*, Utrecht-Antwerpen, 1950, p.82.

⁵ M.J.G. POUNDS, *An Economic History of Medieval Europe*, London-New-York, 1994, p. 359.

⁶ D. NICHOLAS, *Medieval Flanders*, London-New-York, 1992, p. 33-34.

⁷ H.P.H. JANSEN, L. MILIS, in: *de Lage Landen van prehistorie tot 1500*, s.l., Elseviers Historische Bibliotheek, 1978, p. 246.

⁸ H. VANDERWEE, Landbouw en de tuin van Clio, in: PAUL LINDEMANS, *Geschiedenis van de Landbouw*, Genootschap voor geschiedenis en volkskunde, Antwerpen, 1994, p. IX.

⁹ A. VERHULST, De Boeren, in: *De Boeren, De Middeleeuwen, Flandria Nostra*, I, s.l., 1957, p. 97.

¹⁰ H. VANDERWEE, Landbouw en de tuin van Clio, in: PAUL LINDEMANS, *o.c.*, p. IX.

¹¹ R. DOEHAERDT, *Miscellanea historica in honorem Leonis van der Essen*, Brussel-Paris-Leuven, 1947, p. 511.

Waarom was Gent de grote invoerhaven?

De Schelde was de grote economische ader en op beide oevers ontwikkelden zich handelscentra.

Graaf Boudewijn IV (988-1035) slaagde erin de stroom in zijn macht te krijgen en daardoor ook meester over de scheepvaart en over de gehele bedrijvigheid van het Scheldebekken.¹²

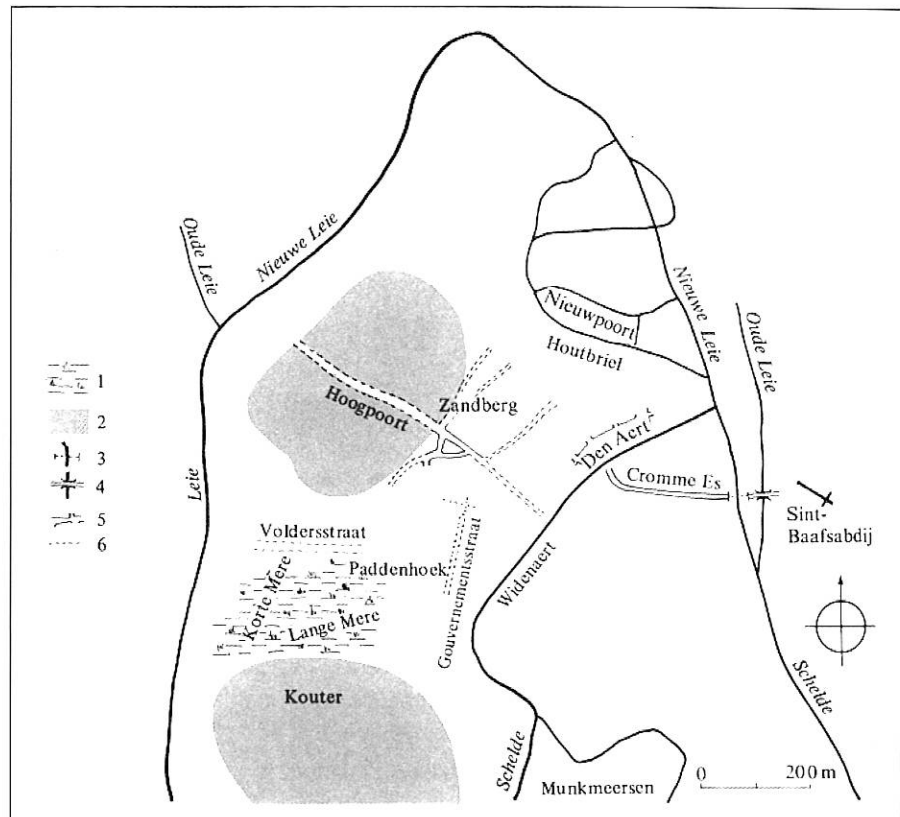
De graaninvoer uit het Zuiden kwam langs Leie en Schelde over Gent.

De oudste markt der Lage Landen ontstond te Gent wellicht reeds in de negende eeuw.¹³

Nochtans werd ze door Graaf Boudewijn V (1035-1067) niet opgenomen in de jaarmarktengordel.

Gent ontstond als graanmarkt¹⁴ voor een groot deel van de Nederlanden en dit zeer vroeg.

De aanleg van versterkingen op het einde van de 9de eeuw, heeft de handelsbedrijvigheid van Gent gestimuleerd.

Langs de Schelde wordt circa 865 in het *Martyrologium Usuardi* het *portus* Gent vermeld, een handelsnederzetting die moet worden gelokaliseerd op de heuvelrug links van de Schelde bij de tegenwoordige Sint-Baafskathedraal en de Gouvernementsstraat, dat wil zeggen vijfhonderd meter stroomopwaarts van de samenvloeiing van de Schelde met de Leie. De portus lag dus niet ver van de Sint-Baafsabdij die aan de samenvloeiing van de Schelde en Leie tussen 630 en 639 was gesticht. Het had met de abdij reeds eerder in de 9de eeuw nauwe banden en is dus als handelsplaats wellicht niet helemaal los ervan ontstaan. Gent is dus, misschien ook onder invloed van de nabije abdij, in de loop van de 9de eeuw een handelsnederzetting geworden die zich had geënt op een voordien bestaande prestedelijke kern met centrale functie.¹⁵

Op het einde van de 9de of in het begin van de 10de eeuw ontstond een nieuwe handelsnederzetting, meer naar het westen, over de heuvelrug, met name op de rechteroever van de Leie, vlak ten zuiden van een versterking die op de linkeroever van de Leie was gebouwd in de tweede helft van de 9de eeuw. De oude Karolingische portus langs de Schelde herleefde echter eveneens spoedig.

De Karolingische Portus te Gent

- 1 moerasland
 - 2 akkerland
 - 3 oversteekplaats
 - 4 brug
 - 5 vermoedelijk bestaande topografische aanduidingen: weg van portus naar de Sint-Baafsabdij (Cromme Es), driehoekige plaats bij de Zandberg (waarschijnlijk kern van de agrarische nederzetting), aanlegplaatsen (Aert, Widenart)
 - 6 latere topografische aanduidingen: straten, Sint-Janskerk
- Bron: N.A.G.N., Haarlem, 1981, p. 210.

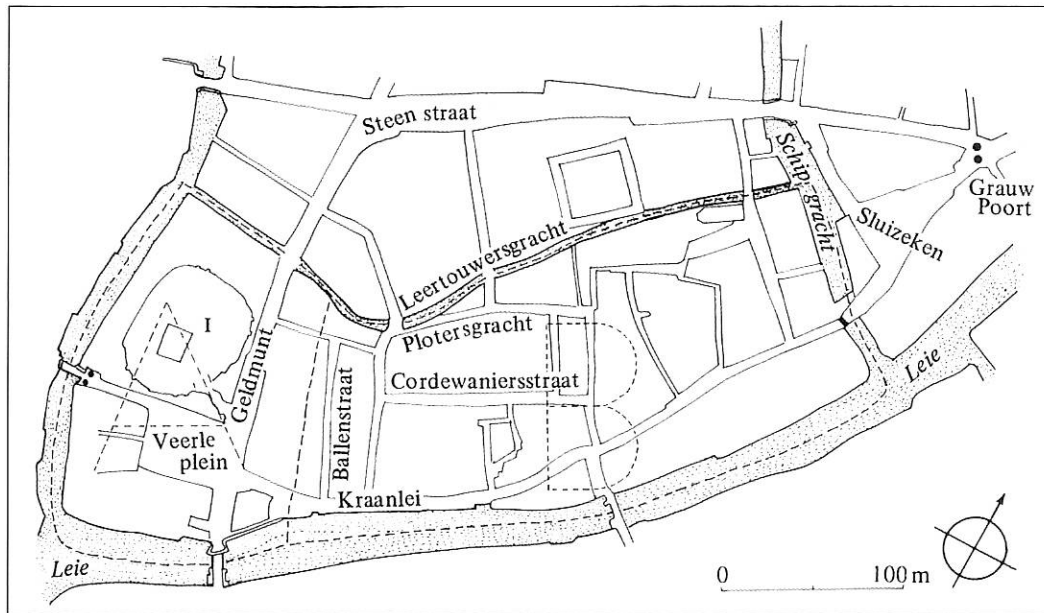
Het grondig bestudeerde voorbeeld van Gent is in dit opzicht suggestief. De tijdens en na het verblijf van de Noormannen van 879-880 tijdelijk verlaten Karolingische portus aan de Schelde herleefde weer tegen het midden van de 10de eeuw, ondanks het feit dat in die tussenperiode aan de oever van de Leie een nieuwe portus tot stand was gekomen dicht bij de versterking die hier op het einde van de 9de eeuw was opgericht. De militaire factor schijnt dus niet doorslaggevend te zijn geweest voor de herleving van de portus aan de Schelde, terwijl men zich afvraagt of de

¹² J. D'HONDT, *o.c.*, p. 78.

¹³ IDEM, Développement urbain et initiative comtale en Flandre au 11e siècle, in: *Revue du Nord*, s.l., jg. 30, 1948, p. 133-156; D. NICHOLAS, *o.c.*, p. 34.

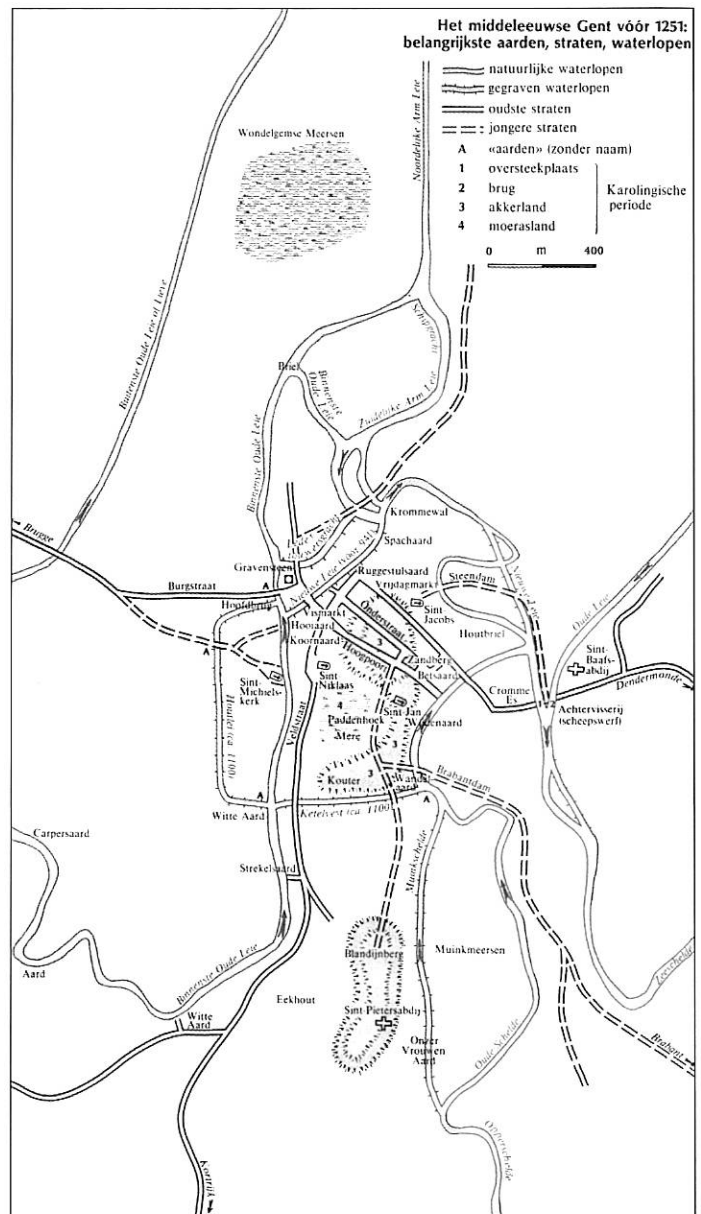
¹⁴ M.J. TITS-DIEUAIDE, *La formation des prix céréaliers, éditions de l'université de Bruxelles*, Brussel, 1974, p. 146-147; D. NICHOLAS, *o.c.*, p. 112 en p. 293-295; M. VAN TIELHOF, *De Hollandse graanhandel, 1470-1570*, Hollandse historische reeks, 23, Stichting Hollandse historische reeks, 's Gravenhage, 1995, p. 15.

¹⁵ A. VERHULST en R. DE BOCK-DOEHAERDT, in: *N.A.G.N. 1, Handel en Nijverheid*, Haarlem, 1981, p. 208-213.

Plattegrond van het castrum te Gent (9de-11de eeuw).
 A versterkt zwaartepunt bij latere Gravensteen. I
 B Oudburg met nederzetting van onder meer lederbewerkers.
 Tekening H. van Werveke, A. Verhulst. Bron: N.A.G.N., Haarlem, 1981, p. 210.

portus langs de Leie, die toch buiten de versterking aan de overkant van de Leie was gelegen, in zijn ontstaan en zijn ontwikkeling niet eerder werd bepaald door de economische dan door de militaire betekenis van dit castrum. Dit laatste was immers zeer uitgestrekt (4 ha 75 a): het bestond niet alleen uit een verdedigingstoren (donjon) op een kunstmatige heuvel (motte) in het uiterste zuidwesten van het castrum, maar het omvatte in de 10de eeuw bovendien en vooral een nederzetting van handwerkers, in het bijzonder van leerbewerkers. Deze nederzetting was opgenomen in het door armen van de Leie en grachten gevormde verdedigingsstelsel van het castrum en vormde dus, zowel in de Germaanse betekenis van versterking als in de uit het Romaans afkomstige betekenis van niet-agrarische nederzetting, een burgus. Later heette ze Oudburg vanwege de tegenstelling met de nieuwe stedelijke nederzetting op de andere Linkeroever. De marktplaats van de nieuwe portus, oorspronkelijk Vismarkt geheten (thans Groentenmarkt), lag recht tegenover de ingang van het castrum. Deze ligging wijst er op hoezeer de nieuwe portus als economische entiteit is ontstaan ten dienste van het castrum.

Het middeleeuwse Gent vóór 1251: belangrijkste aarden, straten, waterlopen. Bron: JOHAN DE CAVELE, o.c., p. 24.

De haven "Tusschen Brugghen" en haar bevoorradingsgebied

De haven van Gent lag aan de Leie waar de nederzetting dichter bevolkt was dan langs de Schelde.¹⁶ Het graan werd daar door voorkoop gekocht.¹⁷

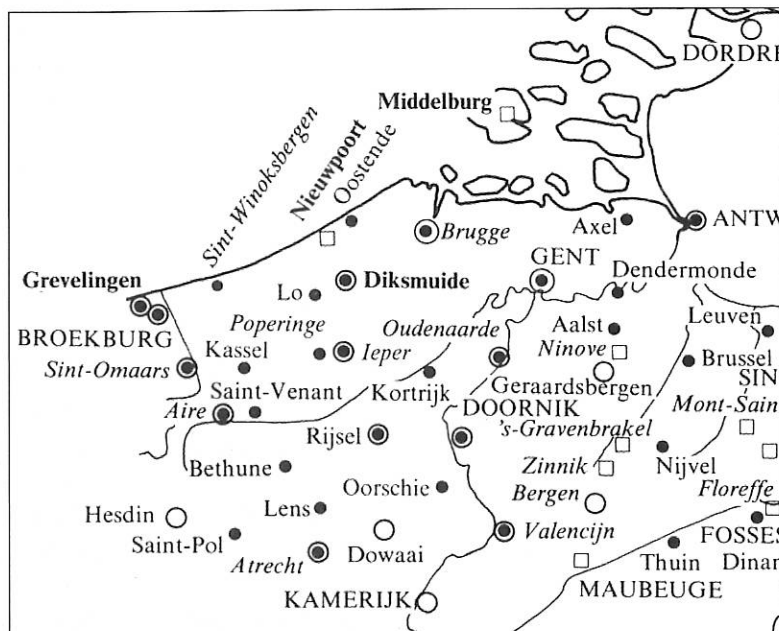
De ononderbroken gebiedsopbouw van de Vlaamse graven vanaf de negende eeuw bewerkte dat tijdens de regering van Filips van de Elzas (1167-1191) de Graaf beheerste: het eigenlijk Graafschap Vlaanderen met in het Noorden Zeeland bewester Schelde, de Vier Ambachten en het Land van Waas; in het Oosten het Land van Aalst; het latere graafschap Artesië in het zuiden begrensd door de Aa en ten zuidoosten daarvan Picardië, omvattend de graafschappen Amiens, Vermandois en Valois.¹⁸

Het Graafschap Vlaanderen had aldus controle over de graanstreken van Artesië, Picardië en Henegouwen.

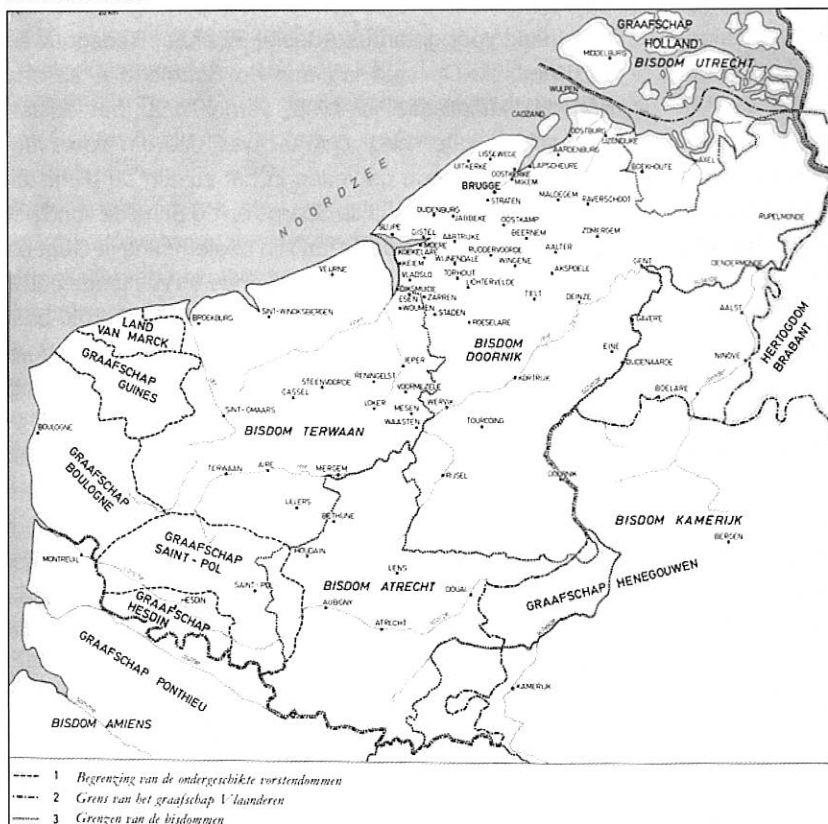
Zelf had het te weinig graanproductie om de snel groeiende stedelijke bevolking te bevoorraden.

Gent was van oudsher een graanmarkt waarheen in steeds grotere hoeveelheden graan langs Leie, Schelde en hun bijrivieren werd geleid.

Ons inziens dienen twee fases te worden onderscheiden: 1) de eerder vrije markt met regulerende vraag en aanbod²⁰

Stedelijke centra in de twaalfde eeuw. Bron: N.A.G.N., 2, p. 192

Kaart van het Graafschap Vlaanderen ten tijde van Karel de Goede.¹⁹

¹⁶ A. VERHULST, Leie en Schelde als grens in het Portus te Gent tijdens de X^e eeuw, in: *Naamkunde*, s.l., 17, 1985, p. 113-117.
¹⁷ D. NICHOLAS, o.c., p. 33.
¹⁸ *Ibidem*, p. 72.
¹⁹ GALBERT VAN BRUGGE, *De Moord op Karel de Goede*, Antwerpen, 1978, p. 253.
²⁰ G. BIGWOOD, *Gand et la circulation des grains en Flandre du XIVe au XVIIIe siècle*, Viertelzeitschrift für Sozial- und Wirtschafts geschichte, s.l., 1906, p. 423-424.

2) de gereglementeerde graanmarkt.

De scheidingslijn ligt ruwweg bij de aanvang van de crisis in de lakennijverheid in de veertiende eeuw.

Het Koorstapelhuis was, vooraleer het symbool van het "stapelrecht" te worden, een graanopslagplaats van handelaars, niet door de stad gebouwd, einde twaalfde eeuw en door hen gehuurd naargelang de behoeften.²¹

Eerste periode

De eerste periode is de voortzetting van de sinds de negende eeuw bestaande graanmarkt die zo belangrijk werd dat Gent door Graaf Boudewijn V (1035-1067) niet diende opgenomen te worden in de door hem georganiseerde jaarmarkencyclus. Beide factoren, steeds belangrijker wordende graanmarkt en niet opgenomen zijn in de nieuwe jaarmarkencyclus, leidden tot het verdwijnen van de Gentse jaarmarkt rond 1200.²²

De ontplooiing van de Gentse haven als graaninvoerhaven past in het economisch beleid van Graaf Boudewijn V: de verbinding van Binnen-Vlaanderen met Kust-Vlaanderen en de Leie- en Scheldevallei²³, organisatie van jaarmarkten en marktvrede²⁴, graanbevoorrading.

Het beheersen van het Scheldebekken en het feit dat de rijke graanstreken in het Graafschap gelegen waren, én de noodzakelijke graanbevoorrading voor de grote Vlaamse steden mét hun hinterland, én de bestaande graanmarkt sinds de negende eeuw²⁵, maakten Gent tot aangewezen draaischijf voor de intergewestelijke graanhandel voor een groot deel van de Nederlanden.²⁶

Grofweg was de uitvoer via de Leie en de Schelde dus in de eerste plaats bestemd voor Vlaanderen en Brabant. Voor deze gewesten, die net als Holland voor hun graanbehoefte in hoge mate aangewezen waren op import en bovendien een veel omvangrijker bevolking te voeden hadden, waren Artesië, Henegouwen, Zuid-Vlaanderen en Kamerijk zeer belangrijke leveranciers. De markten van Valencijs, Dowaaï, Rijsel en Kamerijk waren dus in de eerste plaats van belang voor de Vlaamse en Brabantse graanhandel en niet zozeer voor de Hollandse. Hollandse kooplieden kwamen echter wel naar Gent en Antwerpen,

waar graan afkomstig van de genoemde steden werd verhandeld.

Gent, verzamelmarkt van Vlaams, Henegouws, Brabants, Zeeuws, maar vooral Artesisch graan, trok naast Zuidnederlandse kooplieden toch ook Zeeuwen en Hollanders aan. De Antwerpse handel in westers graan was aanvankelijk – in ieder geval tot rond 1500 – afhankelijk van de Gentse stapel, maar heeft zich daar vervolgens van bevrijd.²⁷

Verzamelcentra

In Rijsel werd graan uit het zuidelijk deel van de kasselrij van Rijsel alsmede uit Artesië verkocht. Dit graan werd vooral in noordelijke richting via de Deule en de Leie geëxporteerd naar Gent. De stapel van Gent was verplicht voor al het graan dat via de Schelde en Leie werd getransporteerd naar een bestemming buiten Vlaanderen.

Dowaai, geheel in het zuiden van Vlaanderen gelegen, was een markt voor graan uit Artesië, Picardië, Henegouwen en Kamerijk. De stad lag aan de Scarpe die, althans vóór de kanalisatie in 1595, verder naar het zuiden erg weinig water had. Dowaai was daarom voor veel graanproducerende gebieden in het zuiden de dichtstbij gelegen havenstad. Via de Scarpe en de Schelde vond het in Dowaai verhandelde graan zijn bestemming in Gent en Antwerpen. In de loop van de vijftiende en zestiende eeuw kwam de graanexport uit Dowaai voor het overgrote deel in handen van de burgers van Dowaai, terwijl in vroegere eeuwen Hollandse, Zeeuwse en Vlaamse kooplieden nog een grote rol speelden.

Het meest oostelijk gelegen Valencijs was één van de belangrijkste exportcentra van Henegouws graan. Daarnaast werden ook granen uit Kamerijk hier verhandeld. Zoals met Dowaai aan de Scarpe, was Valencijs de meest zuidelijk gelegen stad aan de Schelde die met schepen nog te bereiken was. De Schelde verbond de stad met de consumptiecentra Gent en Antwerpen.

Het Sticht Kamerijk was een vrij klein, maar vruchtbaar gebied tussen Artesië en Henegouwen. Het Kamerijkse graan werd voor een deel verkocht in Dowaai en Valencijs

²¹ JOHAN DE CAVELE, *o.c.*, p. 114; De Potter, Gent, II, p. 479.

²² H.P.M. JANSSEN, De opkomst van de Vlaamse lakenindustrie en handel, in : *N.A.G.N.*, 2, s.l., s.d., p. 160.

²³ J. D'HONDT, Vlaanderen van Arnulf de Grote tot Willem Clito (918-1128), in : *A.G.N. II*, Utrecht-Antwerpen, 1950, p. 78.

²⁴ IDEM, Développement urbain et initiative comtale en Flandre au 11 siècle, in : *L.C.*, s.l., s.d., p. 133-156; D. NICHOLAS, *o.c.*, p. 34; R. VAN CAENEGHEM, *Geschiedenis van het strafrecht in Vlaanderen van de XIe tot de XIVe eeuw*, s.l., s.d.

²⁵ M. TITS-DIEUAIDE, *o.c.*, p. 146,147; D. NICHOLAS, *o.c.*, p. 293-295.

²⁶ M. VAN TIELHOF, *o.c.*, p. 15.

²⁷ A. DERVILLE, Le grenier des Pays-Bas médiévaux, in : *Revue du Nord, Histoire et Archéologie, Nord de la France, Belgique, Pays-Bas*, s.l., LXIX, Avril-juin, 1987, 273, p. 267-280; M. VAN TIELHOF, *o.c.*, p. 14.

maar voor het grootste deel kwamen buitenlandse handelaars het kopen in de productiegebieden zelf. De afzetmarkten bevonden zich in Brabant en Vlaanderen en werden bereikt via de Schelde.

De historici Tits-Dieuaide en H. Van Werveke plaatsen de graanstapel van Gent respectievelijk in de XIIIe, tweede helft van de XIVe eeuw.²⁸

In de algemene ontwikkeling van de graanhandel van de Lage Landen stemt een opmerking van A. Derville tot nadenken, waar hij de graanmarkt van Dowaaï behandelt. De graanstapel zou hier gevestigd zijn door de Franse Koning Filips De Schone in 1301. Dit zou betekend hebben dat o.m. het Artesische graan diende verhandeld te Dowaaï.²⁹

Vanuit juridisch oogpunt kon dit enkel door een vorst die én Artesië én Vlaanderen in zijn bezit had: ofwel een Graaf van Vlaanderen vóór 1191 of na 1382, ofwel een Hertog van Boergondië na 1384.

D. Nicolas stelt dat de stapel van Dowaaï bestond sinds de regering van Graaf Filips van de Elzas (1167-1191).³⁰

Gezien de ontwikkeling van de Gentse graanmarkt sinds de negende eeuw lijkt het om commerciële en juridische redenen aannemelijk dat zoniet de iure dan toch de facto de stapel te Gent vóór 1191 te Gent gevestigd was.³¹

Een charter van 1323 meldt: "De oude graanopslagplaats die stond aan de Leie werd afgebroken om plaats te maken voor de graanstapel".

De markt bestond dus lang vóór 1323. De getuigenis van Galbert van Brugge³² en de twaalfde eeuwse bouw van het Graanstapelhuis laat toe te besluiten dat het twee eeuwen oud was.

Zoals een moderne stad was de Gents agglomeratie voor haar levensmiddelenbevoorrading toen al volkomen afhankelijk van het platteland. Hoofdzakelijk uit Artesië en Frans-Vlaanderen was het dat de Gentenaars, reeds in het begin van de twaalfde eeuw en waarschijnlijk al vroeger, langs Leie en Schelde aanzienlijke hoeveelheden graan aanvoerden.³³

De twaalfde eeuw kende de regeringen van de graven Karel de Goede (1119-1127), Dirk van de Elzas (1128-1167) en Filips van de Elzas (1167-1191).

Van de eerste is bekend dat hij grote aandacht had voor voedselbevoorrading en -verdeling. Dit kwam scherp aan het licht tijdens de grote hongersnood van 1124-1125.

Plots kwam er een onderbreking in de levensstandaard die de bevolking sinds enkele generaties had beleefd.

De graaf nam onmiddellijk concrete maatregelen. In de eerste maanden van 1125 maakte hij van de

voorraadschuren van zijn domeinen distributiecentra waar de armen tot aan de nieuwe oogst brood, geld en kleren konden krijgen. Hij bevorderde de graaninvoer, beval brood te bakken van andere gewassen dan tarwe of rogge, verbood bier te brouwen zodat de gerst voor de voeding zou dienen. Ook gaf hij bevel broden van een halve penning te bakken in plaats van de gewone en zeer grote penningbroden, zodat de armen ook met het kleinste geldstuk wat brood konden kopen. De graaf verplichtte de landbouwers, met het oog op het volgende jaar, één gemet (4258 m²) op twee te bezaaien met erwten en bonen, gewassen die vroeger rijpen dan graan en dus de overbrugging 1125-1126 gunstig moesten beïnvloeden. Voor voedsel werden maximum prijzen bepaald.³⁴

Filips van de Elzas wordt beschouwd als een vorst van Europees formaat³⁵ tijdens wiens regering het Graafschap het grootste gebied omvatte (tot 25 km van Parijs)³⁶ over hetwelk een Vlaamse graaf ooit regeerde.

Het is Filips van de Elzas, Graaf tot 1191, die de Stapel te Dowaaï instelde. Hij heerste én over Vlaanderen én over Artesië.

Als uitstekend administrator kende hij de behoeften van het Graafschap met de daaraan gekoppelde goede werking van de lokale bevoorradingscentra. Dowaaï was zulke lokale markt. Dat de Graaf hier organisatorische maatregelen nam, ligt in de lijn van goed beleid. Zelfs indien het te Dowaaï een stapel was in de juridische zin, betekent dit nog niet dat de graanmarkt te Gent in diezelfde periode een gereguleerde markt was in de zin van een stapel zoals in de XIVe eeuw en later.

Ook het ingrijpen van Graaf Karel de Goede was een goede beleidsdaad in een uitzonderlijke conjuncturele toestand.

Het is wel treffend dat de oprichting van het Korenstapelhuis te plaatsen is in de behandelde regeringsperiodes.

De ontleding van de Gentse reglementeringen duidt aan dat:

- 1) deze slechts in de XIVe eeuw werden opgetekend.
- 2) bovendien de eerste versies zeer algemeen waren, die in de loop van de jaren steeds verder werden verfijnd en aangepast. Dit betekent dat de eerste reglementeringen nieuw waren en niet teruggingen op vroegere (aloude) gewoonten.³⁷

Het lijkt er trouwens op dat de eerste ingreep van de landsheer te dateren is. Op 29 november 1351 grijpt Graaf Lodewijk van Male in en dwingt elke leverancier

²⁸ H. Van Werveke; M. TITS-DIEUAIDE, *o.c.*

²⁹ A. DERVILLE, *o.c.*, p. 273.

³⁰ D. NICHOLAS, *o.c.*, p. 293.

³¹ *Ibidem*, p. 218.

³² GALBERT VAN BRUGGE, *Omtrent de verraderlijke moord op Karel de glorieuze Graaf van Vlaanderen*, Antwerpen, 1978, p. 79.

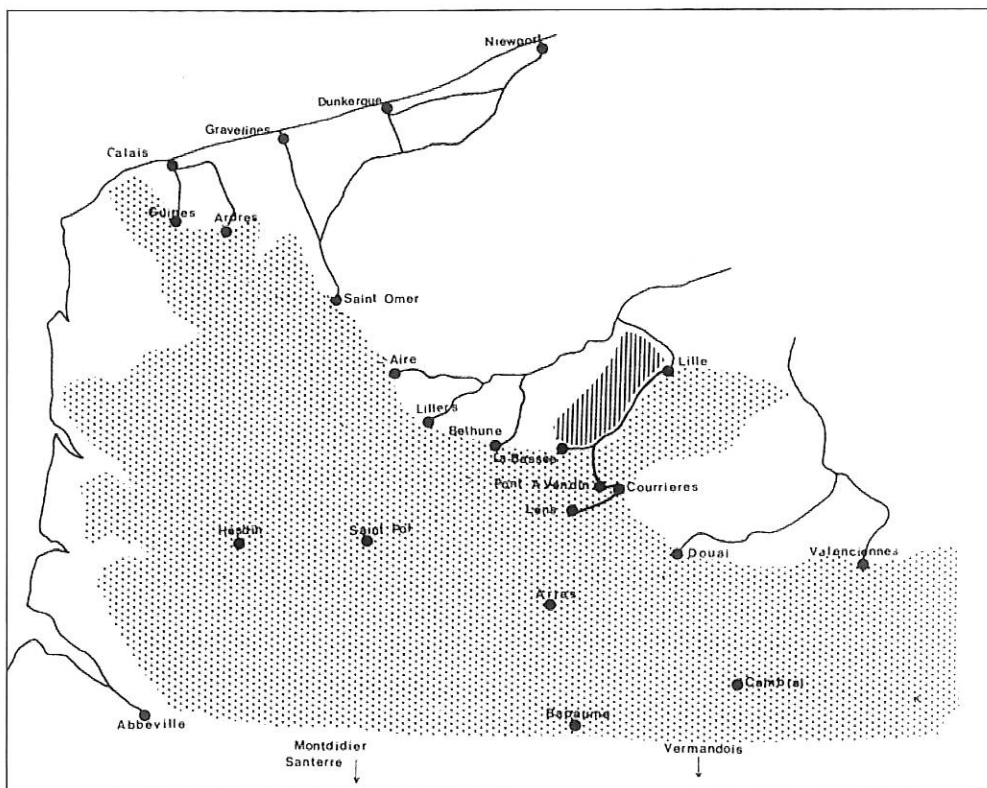
³³ JOHAN DE CAVELE, *o.c.*, p. 113.

³⁴ R. VAN CAENEGEM, *De moord op Karel de Goede*, Antwerpen, 1978, p. 15.

³⁵ H. VAN WERVEKE, *Een Vlaamse Graaf van Europees formaat, Filips van de Elzas*, Haarlem, 1976.

³⁶ D. NICHOLAS, *o.c.*, p. 72.

³⁷ G. BIGWOOD, *o.c.*, p. 424 en p. 428.

De graanschuur en bevaarbare waterwegen. Bron: A. DERVILLE, o.c., p. 270.

aan de Gentse graanmarkt elke week drie garven op de markt te brengen.³⁸

Het einde van de vrije graanmarkt te Gent lijkt aangebroken, veroorzaakt door een verstrekkende structurele toestand, én, het vestigen van de stapel met zijn reglementering: d.i. het stapelrecht.

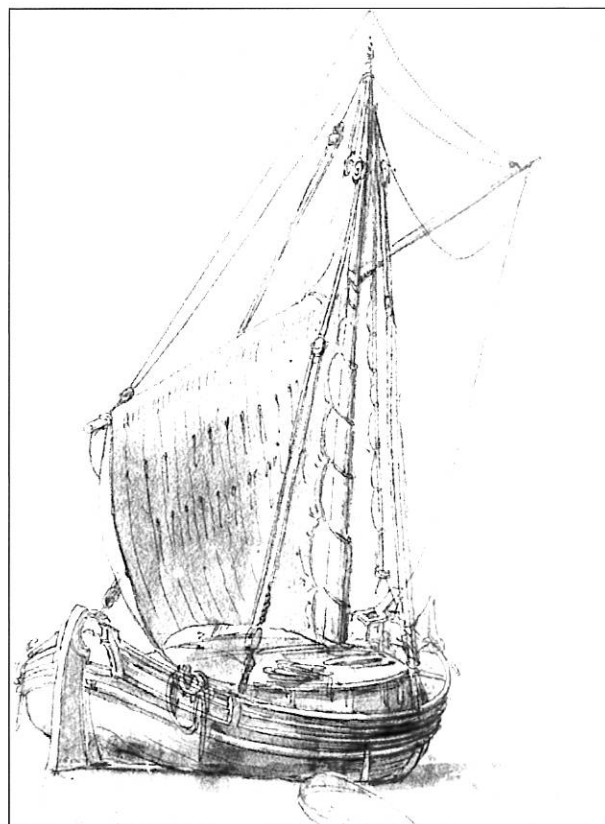
Het te maken onderscheid tussen eerste en tweede periode is van commerciële en juridische strekking: namelijk het begrip "stapel" en het begrip "stapelrecht".

In de eerste periode, d.i. vrije graanmarkt was Gent de plaats waarheen graan werd gebracht en van daaruit werd verhandeld volgens de noodwendigheden en de eisen van de markttoestand.

In de tweede periode, d.i. deze van het stapelrecht die in feite deze is van de stapelplicht, kon er geen graan verhandeld worden dan volgens de geldende reglementering: geleide handel.

Wanneer in de eerste periode van stapel sprake is, beduidt dit o.i. het samenbrengen op een geografisch en commercieel gunstig gelegen plaats waar vraag en aanbod de markt regelen. Een plaats waar opgeslagen wordt in zakken die dienen gestapeld³⁹, 'Uplegh of oplegh'⁴⁰.

In de tweede periode betekent stapel, stapelrecht (of -plicht), of, opgelegd door de overheid.

Remigio Cantagalina, Vlaamse binnenvaarder op de Schelde Gewassen tekening, 1612
Brussel, Koninklijke Musea voor Schone Kunsten
Binnenschip zoals er in de 16de en 17de eeuw vele tientallen op Leie en Schelde vaarden

38 DE LIMBURG-STIRUM, *Cartulaire de Louis de Male*, I, s.l., s.d., 392.

39 J. VERDAM, *Middelnederlandsch Handwoordenboek*, 's Gravenhage, 1979, p. 573.

40 *Ibidem*, p. 440; G. BIGWOOD, o.c., p. 389.

Tweede periode

Crisis in de lakennijverheid en hoe twee Vlaamse steden hierop reageerden⁴¹

Kenmerkend is in dit verband het onderscheid in de lotsbestemming van Gent en van Leper. In beide steden had de bevolking in de XIVe eeuw nagenoeg dezelfde sociale samenstelling en vond ze haar bestaan in dezelfde bedrijvigheid.

Voor de helft leefde ze van de lakennijverheid. Met dit verval had logischerwijze ook het bevolkingscijfer steeds meer moeten ineenschrompelen. Toen de natuurlijke groei van de steden in de XIV^{de} eeuw ophield, vertegenwoordigden zij zowat één derde van de totale bevolking, en, daar hun burgers gegroepeerd leefden, was hun macht in de staat overwegend. Zij liet hun toe zich aan hun verworven positie vast te klampen. Ter vervanging van de verkwijnende draperie, wisten de Gentenaren vanaf de tweede helft van de XIVe eeuw in een kunstmatig geschapen graanmarkt, en in de bevoorrechte schipperij op alle omringende rivieren, een ruime vergoeding te vinden.

Dit alles echter ten koste van hun "kwartier", of zelfs van gans Vlaanderen. Alle graanschepen moesten stroomopwaarts varende één zesde, stroomafwaarts één vierde van hun lading aan land brengen.

Dit geschiedde langs de Leie "tusschen bruggen", de toenmalige binnenhaven van de stad: de gevels van Schippershuis en Korenetershuis, naast het oudere Stapelhuis aan de Graslei, getuigen nog van de drukke bedrijvigheid, die daar eenmaal heerste. Het aldus "gestapelde graan" bleef een of twee weken buiten handel, werd dan eerst aan bakkers, brouwers en andere verbruikers te koop aangeboden, en daarna pas aan de graankooplieden, maar het mocht in geen geval de stad verlaten. Het uit- en opladen van het graan was aan het ambacht van de "pijnders" voorbehouden, terwijl het "meten", dat verplicht was voor al het verscheepte graan, de koreneters ten deel viel. De waar werd opgestapeld in de beeriën, ruime zolders, zoals men er in alle huizen in de buurt van de Korenmarkt aantrof (er waren er 225 omtrent het midden van de XVIe eeuw). Het vervoer op de Leie, Schelde en Lieve was bijna uitsluitend in handen van het schippersambacht. Met die graanstapel en dat vervoer was dus een aanzienlijk deel van de bevolking gemoeid. Het feit dat het graan uit Artesië en Henegouwen nu eenmaal Gent per schip voorbij moest, heeft het de stad mogelijk gemaakt het overige land een werkelijke "belasting" op te leggen.⁴²

De korenstapel en de scheepvaart op de Vlaamse rivieren bezorgden dus een belangrijk deel van de Gentse

bevolking een blijvende broodwinning.⁴³

De leperlingen hadden iets dergelijks beproefd. Niet alleen hadden ze de loop van de leperlee aanzienlijk verbeterd, zodat ze Brugge nu van uit hun stad gemakkelijker en met groter schepen bereiken konden. Ze hadden daarenboven te Waasten, op de Leie, een soort korenstapel ingericht. Ze brachten het graan langs een straatweg, die ze hadden laten plaveien, naar Leper over, vanwaar het verder per schip werd uitgevoerd.

Doch hierdoor liep het Gentse stapelhuis groot gevaar! Philips de Goede koos partij tegen Leper, omdat hij de steun van Gent niet ontberen kon. De graantoevoer werd tot het verbruik van de leperlingen beperkt (1424). Een "ersatz" voor hun kwijnende industrie hadden ze er evenmin als in de schipperij gevonden. Hoewel nu een dood gewicht in 's lands economie, bleef Gent ook in de volgende eeuw zijn omvang en bevolkingscijfer behouden. Leper daarentegen, vroeger gelijk in aanzien met de andere steden, daalde nu in feite af tot de rang van een "smalle" stad.⁴⁴

De graanstapel

Aldus werd het stapelhuis een bekend en geducht symbool voor eenieder die in Vlaanderen iets of wat met de graanhandel te maken had. De stapelheren oefenden inderdaad toezicht uit op de stipte naleving van het vermeend aloude Gentse privilege van de graanstapel.

Het Gentse stapelrecht (uplegh) van het graan

Het stapelrecht was een privilege dat vele middeleeuwse steden verwierven of zich toeëigenden. Hierdoor werden de kooplieden verplicht zekere waren waarmee ze in een bepaald gebied of op een bepaalde verkeersweg kwamen,⁴⁵ naar de stapelstad te brengen en daar gedurende enige tijd te koop te stellen. Daarmee was vaak een recht van vóórkoop verbonden voor de burgers van die stad.

Gent had zich in de loop van de jaren de stapel toegeëigend van het graan. De Gentenaars vonden het niet meer dan normaal dat elk graanschip "tusschen bruggen" zijn reis onderbrak en een gedeelte van de lading aan wal

⁴¹ H. VAN WERVEKE, in: R. VAN ROOSBROECK, red., *Geschiedenis van Vlaanderen III, Economische geschiedenis*, s.l., 1938, p. 302.

⁴² G. BIGWOOD, *o.c.*, p. 453.

⁴³ H. VAN WERVEKE, *Miscelanea Mediaevalia*, Gent, 1968, p. 371.

⁴⁴ IDEM, *Geschiedenis van Vlaanderen*, III, s.l., s.d., p. 302.

⁴⁵ G. BIGWOOD, *o.c.*, p. 432.

⁴⁶ RUDY VAN DEN BROECKE, *Het hongerjaar 1556-1557 in Gent*, OSGG, Licenciaat Verhandelingen, 2001.

bracht.⁴⁶

Vanzelfsprekend betekende de graanstapel een bijzonder interessante troef in hun handen. Niet alleen kon de stad aldus een massa kooplui aantrekken en de handel gunstig beïnvloeden. Vooral kon men op een eenvoudige en goedkope wijze over aanzienlijke voorraden graan beschikken die voortdurend aangevuld en verversd werden: een aardig appeltje tegen de dorst voor perioden van misoogst,⁴⁷ oorlogen en sociale woelingen met hun rampzalige gevolgen. Zes eeuwen lang kregen de Gentenaars zonder de minste inspanning het graan als het ware aan huis besteld. Terecht kon men de stad dan ook de graanzolder van Vlaanderen noemen.⁴⁸

Reglementering van de graanstapel en verzet van de andere steden

De Gentse aanspraak op het stapelrecht van het graan is in de loop van de jaren slechts geleidelijk tot stand gekomen, afhankelijk van de wisselende politiek en economische macht van Gent. Pas vanaf de veertiende

De stapelheer Marcus van Vaernewijk
Gravure, 16de eeuw, Gent, Stadsarchief

De stapelheren hadden het toezicht op de verplichte graanstapel te Gent. Elke stapelheer was "een pollicq let (lid) vander stede, int voorsyde huerliedder offierte ghestelt onder solempnelen eedt, hebbende-jaerlicx huerliedder gangen ende habitaten uuter ghemeene buurse der zelve stede". Van Vaernewijk (1518-1569), was niet enkel stapelheer, maar vervulde meerdere politieke functies. Daarnaast was hij ook dichter en kroniekschrijver.

eeuw werden een aantal reglementen in teksten vastgelegd, zodat graanmarkt en stapel mettertijd vastere vormen aannamen. Op 28 april 1350 werden zelfs de poorters van de stad die buiten de omwalling graan hadden aangeschaft, verplicht dit naar de stapelplaats te brengen.

De kooplui van hun kant mochten slechts de helft van hun ingevoerde graan uitvoeren. Het andere gedeelte moest op de stapel achtergelaten worden.⁴⁹

Vele handelaars en schippers oordeelden dat Gentse eisen te hoog lagen. Vooral leper wilde zelf het stapelrecht verwerven. Toen de leperlingen niet geneigd bleken de Gentse graanstapel te respecteren, dreigden de Gentenaars in 1432 de leperlee te komen dichtwerpen. Op hun aandringen liet Filips de Goede de waterloop zelfs met palen afsperren.⁵⁰ De gespannen toestand tussen leper en Gent kon niet veel goeds voortbrengen. De hertog vaardigde daarom op 6 december van hetzelfde jaar een oorkonde uit met de bedoeling het geschil tussen beide steden te beslechten. De leperlee werd opnieuw in bevaarbare toestand gebracht. Alle graanvervoer vanuit het buitenland zou echter langs Gent blijven geschieden. De naijver van leper had dan toch tijdelijk enige versoepeling gebracht in de stapelverplichting te Gent. Werd in de veertiende eeuw geëist dat de helft van de aangevoerde tarwe en rogge, soms zelfs de hele lading gestapeld zou worden, sinds 30 april 1419 gold de stapelverplichting nog slechts voor een zesde deel van de harde granen die langs de Leie de stad werden binnengebracht. De Gentenaars waren wel tot deze toegeving gedwongen. Al te veel handelaars zouden anders met hun graan naar leper gevaren zijn. Maar toen de Gentse rechten weer veilig waren gesteld, werd het te stapelen gedeelte door Filips de Goede op 15 januari 1457 op een vierde deel van de lading gebracht. Afgezien van enkele tijdelijke wijzigingen zou dit nog gedurende tientallen jaren zo blijven.

⁴⁷ D. NICHOLAS, *o.c.*, p. 294-295.

⁴⁸ G. BIGWOOD, *o.c.*, p. 429 en p. 430.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 398-399.

⁵⁰ M.J. TITS-DIEVAIDE, *o.c.*, p. 147-149.

⁵¹ G. BIGWOOD, *o.c.*, p. 434.

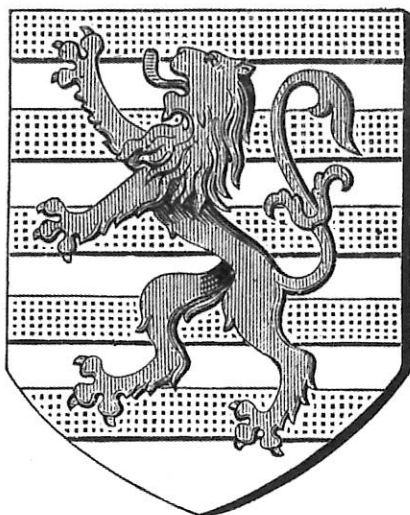
Stapelheren, wachtcoores, graanmeters en pijnders

Uit het reglement op de graanstapel van 3 februari 1485 kan men zich een goede voorstelling vormen van hetgeen er gebeurde zodra de graanschepen te Gent aanlegden.⁵¹

Het aanmeren moest geschieden aan de Graslei. Dadelijk daarop maakte hetzij de wacht-coorn, die een soort opzichter was, hetzij de schipper of de koopman aan wie het graan toebehoorde, melding van de hoeveelheid ingevoerd graan. Eerst daarna werd de toestemming gegeven om een vierde deel van de lading uit het schip te lossen en te stapelen "tusschen brugghen ende nievers elders".⁵²

Stapelheren

De ambtenaren die hier toezicht op uitoefenden en tevens een oogje in 't zeil hielden om eventuele ontduiking tegen te gaan, waren de stapelheren of stapelhouders.⁵³

Blazoen van de vrije pijnders
Gedwarsbalkt van tien stukken in goud en zilver;
klimmende leeuw van keel naar rechts over gans
het schild, getongd en geklauwd van sabel.

Een eerste officiële aanduiding van hun bestaan is te vinden in een stedelijke ordonnantie van 23.11.1366. Maar er zijn vermeldingen reeds in 1342 en 1346.⁵⁴

Ze hadden uitgebreide bevoegdheid : het recht de graanzolders der handelaars "tusschen brugghen" te bezoeken en te bezichtigen, teneinde elke inbreuk op het reglement na te gaan.

Ze hielden registers met de graanvoorraden bij.⁵⁵

Versiering van de aflatbulle van 1388 aan de broederschap van de pijnders, fragment: een pijnder met het wapenschild van het ambacht en de leuze: Loen varsoet arbeit. Cartularium van de pijnders, 15de eeuw. Gent, Stadsarchief

⁵² JOHAN DE CAVELE, *o.c.*, p. 120.

⁵³ S.N., Stapelrecht, Stapelhuis en Stapelheren te Gent, in : *o.c.*, p. 16.

⁵⁴ G. BIGWOOD, *o.c.*, p. 434.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 435; JOHAN DE CAVELE, *o.c.*, p. 120.

Naar goeddunken van de stapelheren bleef het graan acht tot veertien dagen op de graanzolders uitgestort.⁵⁶ Daarna werd het te koop gesteld aan bakkers, brouwers en andere inwoners van de stad. Eerst nadat deze hun gading hadden gevonden, mocht de eigenaar het gestapelde graan op de markt brengen *“ten coornaerde, en dat daer venten ende verkoopen de goed lieden van desen stede, naer de rechten ende costumen vanden selven coornaerde”*.

De stapelheren werden van alle verrichtingen op de hoogte gehouden.

Na hun goedkeuring kon de koopman evenwel onvrij koren, d.w.z. koren dat nog aan de stapel onderworpen was, verkopen als hij het verving door eenzelfde hoeveelheid graan van dezelfde kwaliteit. De stapelheren zagen er eveneens streng op toe dat het graan dat op zolders van particulieren lag niet voortijdig werd afgevoerd.

Het reglement van 1485 bepaalde ook het loon van de stapelheren. Voor elk groot binnenschip dat met graan beladen uitvoer, ontvingen ze zes groten, te betalen door de koopman. Een kleiner schip, een sei, met inhoud van tien mudden graan, dat langs de Lieve naar Brugge of Sluis uitvoer, bracht één grote op.

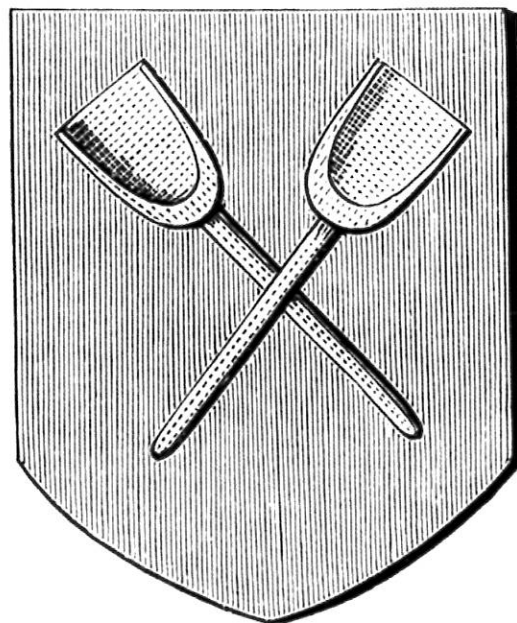
Pijnders

De arbeiders die het graan losten en het op de graanbergplaatsen brachten, waren de pijnders of zakkendragers. Evenals de graanmeters mochten ze slechts hun werk verrichten als ze in het bezit waren van een gezegelde toelating van de stapelheren.⁵⁷

Nadat de vrije pijnders een vierde deel van de scheepslading gelost hadden, mocht de schipper verder varen. Het resterende gedeelte werd dan ofwel weer uitgevoerd, ofwel in de stad verkocht. *“Tusschen brugghen”* gemeerd blijven was in ieder geval verboden. Binnen de drie dagen moest de schipper de Leie tussen Gras- en Sint-Michielsbrug ontruimen.

Dobbelen over werk

Het was de gewoonte dat de pijnders om het werk dobbelden. Een klerk liep dan de straten in de omgeving van de haven *“tusschen brugghen”* af terwijl hij riep: *“dobbeleers, weerc bevolen zijnde”*, waardoor hij alle pijnders in de omliggende herbergen en taveernen uitnodigde om naar het Pijndershuis te komen om er de dobbelstenen te werpen. In 1496 scheen men over deze manier van samenroepen niet meer tevreden. Aan het Pijndershuis werd een klokje gehangen, waarmee men de zakkendragers kon samenklepelen. Er werd bepaald dat *“die voornoemde pijnders cleppen sullen boven den drien slagghen een cleen bellekin, hanghende inder voorseiden pijndershuus, ten fyne dat elc vrije pijndre, int voorzeide huus wesende, mach dobbelen, naer tvoorseide cleppen, ghelijc men toot desen daten ghedaen heeft naer troupen: dobbeleers.”* Na het werpen van de teerlingen werd het werk verdeeld.⁵⁸

Blazoens van de koorndragers
Op een veld van keel twee kruiselings geplaatste gouden graanscheepels.

⁵⁶ Mu: 643, 8 lifer (Gentse maat), N.A.G.N., 2, p. 110 (100 liter graan = 70 tot 75 kg naargelang graansoort – rogge of tarwe – en naargelang kwaliteit)

⁵⁷ JOHAN DE CAVELE, *o.c.*, p. 120; G. BIGWOOD, *o.c.*, p. 421, p. 434 en p. 436.

⁵⁸ JOHAN DE CAVELE, *o.c.*, p. 159.

⁵⁹ G. BIGWOOD, *o.c.*, p. 422; JOHAN DE CAVELE, *o.c.*, p. 120.

Graan- of koorimeters

De graan- of koorimeters kon men steeds in de nabijheid van de stapelplaatsen aantreffen. Met graanschepel, korenmaat en afstrijkstok gewapend hadden ze tot taak de hoeveelheid graan die werd gestapeld af te meten.⁵⁹

Gillis van Sint-Pieters, Graanijkmaat
Gegoten brons, hoogte: 25 cm, diameter: 60 cm, 1281.
Gent, Bijlokemuseum

Cilindrische graanijkmaat met een middenfries, versierd met motieven. Boven en onder deze fries het opschrift: MESTER GILLIS VAN S. PIETER MAKEDE MI ANNO D(OMI)NI MCCLXXXL P(RI)MO. MARIA ES MIEN NA(ME). Op de bovenrand van de maat staan vier stadspoorten. Deze graanijkmaat is herkomstig van het godshuis Sint-Janten-Dullen, dat exclusief het recht bezat om schepen, maten en gewichten te iken.

Wacht coores ter aerde

Toezichters op de Graanmarkt.⁶⁰

Het samenbestaan van stapelheren en deze toezichters leidde tot conflicten.

O.i. lijkt deze functie een relict van de vrije graanmarkt toen deze nog niet gereguleerd was door de stapel.

Processietoorts van de nering der koorimeters van Gent.

Gepolychromeerd houtsnijwerk, hoogte toorts: 100 cm, 18de eeuw. Gent, Bijlokemuseum

Aan het uitende van de draagstok bevindt zich een plat vlak, dat ondersteund wordt door drie hoorns des overvloeds, waaruit zich tussen de bloemen drie korenschoven verheffen. Deze zijn in het midden en bovenaan samengebonden. Tussen deze schoven staat niet alleen de heilige Bartholomeus, de patroonheilige van het ambachtsgild, maar bevinden zich ook drie koorimeters die het ambacht uitoefenen.

Hiernaast een koorimeter die met een strijkstok de overvolle graanmaat afstrikt.

Op de afbeelding rechts: het vullen van de graanmaat.

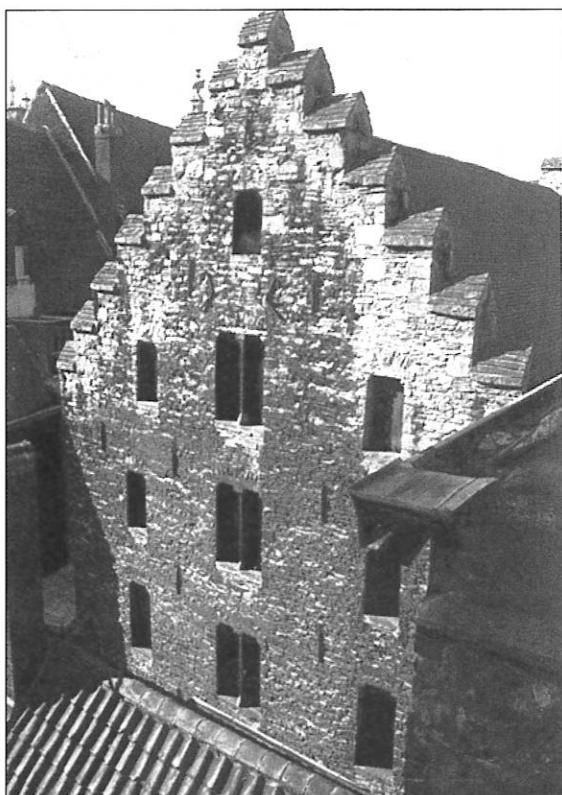
Het overtollige graan wordt opgevangen in een rieten mand die onder de graanmaat werd geschoven.

⁶⁰ G. BIGWOOD, *o.c.*, p. 435.

Graanhandelaars

De handelaars die graan naar Gent brachten met de bedoeling het te verkopen, moesten het gedeelte, dat ze niet aan de man hadden kunnen brengen in een van de erkende stapelhuizen, aan de Graslei onderbrengen.

Zodoende beschikten de stapelhouders steeds over een volledige inventaris van alle graanvoorraden in de stad. Een uitzondering hierop werd gemaakt door de "beerielegghers", kleinhandelaars in graan, "die dagelijks den aert stofferen ende hantieren", en derhalve zorgden voor de regelmatige bevoorrading van de Koornmarkt. Zij mochten het graan op hun eigen zolders storten op voorwaarde dat ze geen al te grote voorraden aanlegden; hoeveelheden van meer dan tien tot twaalf mudden waren niet toegelaten.⁶¹

"Sommigen die wilden overkomen naar de oude steden en burchtsteden, om zich daar van brood te voorzien, ..."

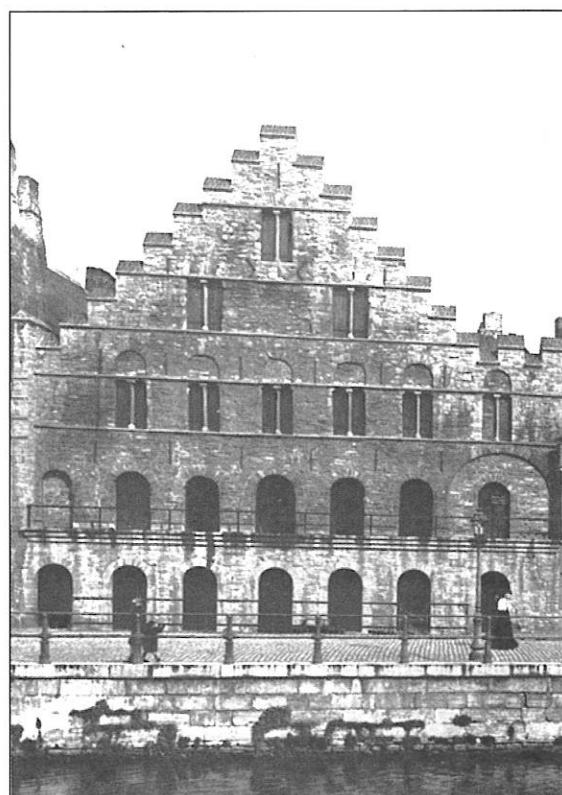
Graanopslagplaatsen

Niet alleen in de twaalfde en dertiende eeuw, maar ook in de late Middeleeuwen en in de Nieuwe Tijd was het Romaanse Koornstapelhuis het voornaamste graanstapelhuis te Gent. Men vindt het ook vermeld onder de naam "t Steenen huus of 't Steenen huus met de ijzeren leenen",

duidend op het ijzeren hek op de eerste verdieping. Het te stapelen graan werd ook ondergebracht in andere huizen langs de Leie. Men noemde ze "herberghen ter Leye", en de eigenaars "weerden ter Leye".⁶²

Koornstapelhuis

De bekendste graanopslagplaats is het Koornstapelhuis. Romaans, breder dan hoog, opgetrokken in Doornikse kalksteen met een brede driehoekige gevel met trappen

Aan de haven "tusschen bruggen" zou zich gedurende vele eeuwen een drukke handelsactiviteit in granen afspeelen, dankzij het Gentse privilege van het stapelrecht. Reeds in 1350 bepaalde een voorgebod: "Vort so wat manne die portre es ende coren coept buten scependom van Ghend, dat hij dat coren te Ghend bringhe, ten staple ende els nieuwers en voere, up L pond." (boete)

afgedekt door platte pannen met dubbele helling, bestond dit gebouw uit vier verdiepingen, inspringend gebouwd op het gelijkvloers.

Dit liet toe er een gaanderij aan te brengen om toegang tot de verdiepingen te vergemakkelijken.

De vensteropeningen van het gelijkvloers en van de

⁶¹ JOHAN DE CAVELE, *o.c.*, p. 112

⁶² *Ibidem*, p. 123.

eerste verdieping zijn rechthoekig met een Romaanse rondboog.

De zeven vensters van de eerste verdieping eveneens en zonder enige versiering, voorzien van een eenvoudig ijzeren rasterwerk. De zes vensters van de tweede verdieping hebben dezelfde vorm, maar opvallender: het gevelveld is gevuld en ondersteund door een zuiltje of centrale pijler, zeshoekig van vorm, met dekstuk en sokkel als aanslag voor luiken aangebracht om het graan te verluchten.

De bogen vertonen geen boogversiering en gevormd door een eenvoudig samenstel van sluitstenen of opbouw in omlijsting. De bogen zijn lichtjes gedrukt gebogen.

Op deze verdieping springt het laatste venster rechts uit de gevel, erboven en langsheen kijkgaten.

Aan de tegenoverliggende kant wordt het gebouw afgesloten door een overlangse muur die toegang tot de gaanderij verhindert en reikt tot de vierde verdieping.

Deze vensters rusten op een vooruitspringende kordonlijst en ter hoogte van de rechteronderkant zijn ze eveneens verbonden door een kordonlijst die ook herhaald wordt op de bovenste verdiepingen.⁶³

Vooraan dus vijf boven elkaar gelegen "graenres" en evenveel achteraan.

Al deze ruimten werden aan afzonderlijke graanhandelaars verhuurd, waarbij een hogere pachtprijs moest betaald worden naarmate de verdieping hoger gelegen was.⁶⁴

De stapelheren zetelden in het Koornstapelhuis.

Het Romaans stapelhuis langs de Graslei was één van de stapelplaatsen voor graan in de haven van Gent. Het gebouw werd in 1906 door een brand verwoest. Er bleven slechts de twee gevels overeind, de voorgevel langs de kaai en de achtergevel.

De aldus gestapelde hoeveelheden graan waren soms vrij aanzienlijk.

In 1566 konden er in de Gentse stapelhuizen rond de Leie zowat vierduizend mudden graan gestapeld worden. Ca. 1594 greep er te Gent een graantelling plaats. In de wijk van de Graslei alleen al waren er 11.774 Gentse zakken graan gestapeld.⁶⁵ Hieronder waren er 5.064 zakken rogge en 3.368 zakken tarwe. In de twee andere wijken waren op dat ogenblik slechts 2.780 zakken aanwezig. Bijna de helft van dit aantal was gevuld met tarwe.

Wat met de molenaars en de stapel?

De onmiddellijke omgeving van Gent produceerde weinig graan.⁶⁶

De molenaars waren aangewezen op de "coornaert" d.i. "de geheele plaetse van de corenmaert met de huysen daar ron tommestaende".⁶⁷

De "voorgeboden" van de stad Gent in de XIV° eeuw⁶⁸ vermelden een reeds zeer uitgewerkte reglementering wat duidt op een zeer oude praktijk.⁶⁹

Deze "coornaert" lag onmiddellijk achter de gebouwen gevestigd tegenover de haven tussen de Sint-Michielsbrug en de Veebrug, met, o.m., het Koornstapelhuis.

Op de Koornmarkt zelf bevonden zich uitsluitend "graenders", dit zijn stapelhuizen en zolders.⁷⁰

De Graanmarkt ving aan donderdags één uur na de middag om te eindigen 's vrijdags tien uur van 15 maart tot Sint-Bavo en 11 uur van Sint-Bavo tot 15 maart.⁷¹

De boeren brachten hier hun graan.⁷²

Ook de handelaars die hun graan niet op de kaai hadden kunnen verkopen, waren verplicht het te 10 uur op de Graanmarkt te brengen.

De molenaars mochten zich op de markt pas aanbieden te één uur in de winter en twee uur 's zomers.

In de XIV° eeuw gebeurde het meermaals dat de molenaars verplicht werden een hoeveelheid meel terug te brengen naar de stad, gelijkwaardig aan de uitgevoerde hoeveelheid graan.⁷³

Molenaars was het niet toegelaten graan te kopen afkomstig uit de stapel.⁷⁴

De regelmatige beweging van molen naar stad en van stad naar molen, zelf gelegen op eerder afgelegen plaatsen, werd een wegvormende factor.

⁶³ VAERENBERG, *o.c.*

⁶⁴ JOHAN DE CAVELE, *o.c.*, p. 114.

⁶⁵ G. BIGWOOD, *o.c.*, p. 458: zak 1h 05,64 liter (100 lit. graan = ongeveer 70 tot 75 kg naargelang graansoort – rogge/tarwe) en naargelang kwaliteit

⁶⁶ Verzoekschrift Gentse Magistraat aan Zijne Majesteit, Januari 1573, *Scepenen Keure*, Archief Gent, Serie 349, nr. 108; G. BIGWOOD, *o.c.*, p. 397.

⁶⁷ Reglement 8.10.1649, art. 8, Gents Stadsarchief, Serie 110bis, reg. 1, f99.

⁶⁸ F. DE POTTER, *o.c.*, III, p. 81 en p. 82; Gent Stadsarchief, reg. Ww, p103^{vo}, serie 114bis, bundel 38, V^o Craenen.

⁶⁹ G. BIGWOOD, *o.c.*, p. 439.

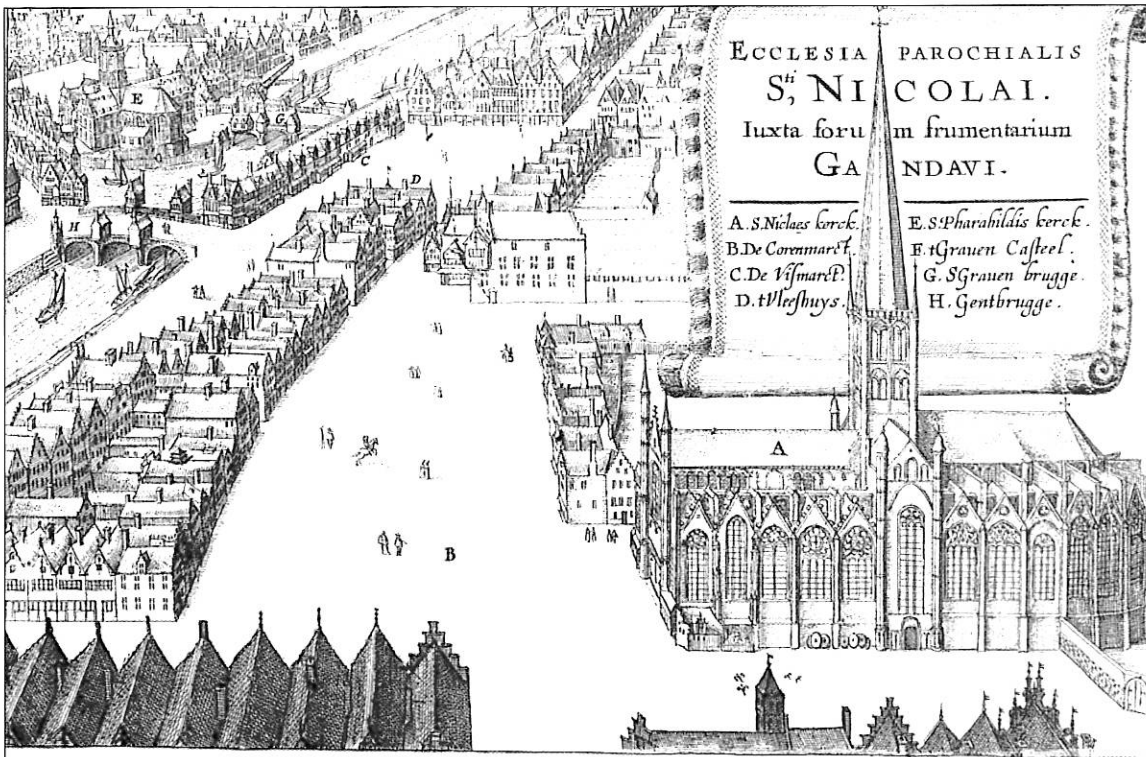
⁷⁰ *Ibidem*, p. 437.

⁷¹ *Ibidem*, p. 438.

⁷² *Ibidem*, p. 439.

⁷³ *Ibidem*, p. 441.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 444.

De Koornmarkt uit de 17de eeuw.
 Gravure uit A. SANDERUS, *Flandria Illustrata*, 1641.

De Koornmarkt was samen met de Koornlei het centrum van de graanhandel te Gent. Rechts prijkt de sierlijke Sint-Niklaaskerk (A), gebouwd bij de aanvang van de 13de eeuw. Aan de Koornlei herkent met de Gras- of Veebrug (H). Juist er achter bevindt zich de monding van de Lieve in de Leie. Deze laatste loopt onder de Vleeshuisbrug (G) door een vloeit langs de kraan. In de nabijheid van het Sint-Veerleplein (links boven): het Gravensteen (F) en de Sint-Veerlekerk (E). Op de Vismarkt kan men het Groot Vleeshuis (G) en het Leenhof van Sint-Pieters (D) herkennen.

Besluit

Wekelijks ontving de Gentse haven vijfhonderd tot zeshonderd mudden graan (= 600 x 643,8 liter = 386280 liter x 0,75 kg = 289710 kg of 289 ton), komend uit Artesië, Picardië, Henegouwen, Brabant en Zeeland. Bovendien kwam uit het kwartier Aalst, de markten van Sint-Niklaas, Lokeren en Hulst, graan naar Gent. Jaarlijks waren vijf tot zesduizend mudden onderworpen aan de stapel (6000 x 643,8 liter = 3862800 liter x 0,75 kg = 2897100 kg of 2897 ton).⁷⁵

Op het graan dat te Gent verhandeld werd, hief de stad Gent belasting:⁷⁶

- het "muddegelt"
 - op alle graan dat de stad binnenkwam
 - op graan verkocht aan boord of op kaai
- "zaemcooperie van den coorne": belasting te betalen door de makelaars
- "strekele": te betalen door de ijkers van de graanmaat.

Het is duidelijk dat de Gentse graanmarkt én een

aanzienlijke tewerkstelling betekende én voor belangrijke belastingsinkomsten zorgde.

De stad verdedigde haar monopolie en kon hiervoor rekenen op de steun van de landsheren: Graaf van Vlaanderen, Hertog van Boergondië, Keizer Karel en later diens opvolgers en vertegenwoordigers. Ondanks het roerige karakter van de stad zagen de landsheren hierin een middel om de stad (zo veel als mogelijk) gunstig te stemmen en te houden⁷⁷, ondanks de protesten van de overige gebieden van de Nederlanden.⁷⁸

De reglementeerde markt met stapelrecht kreeg haar volle betekenis met de crisis van de lakennijverheid in de veertiende eeuw en nam de plaats in van de aloude vrije graanmarkt die reeds bestond in de tiende eeuw.

Karel van den Bossche
 Larendries 51
 2890 St.-Amands

⁷⁵ *Ibidem*, p. 445-447.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 448-450.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 404-406, p. 412, p. 413, p. 407, p. 409 en p. 414.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 459-460.

RECHTZETTING

De afbeeldingen uit het artikel van 'Romain John van de Maele, Tegen bloedarmoede en andere kwalen. Advertenties voor elixirs en geneesmiddelen aan het eind van de lange negentiende eeuw, in : *Ons Heem*, Mechelen, jg. 59, nr. 3, 2006' komen niet uit de verzameling van Romain John van de Maele maar zijn afkomstig van krantenartikels (De Toekomst, Nieuwsblad van Yperen en van het Arrondissement, De Kunstbode, Het Weekblad van IJperen, De Strijd – La Lutte en De Weergalm) uit www.geheugenvanieper.be.

Nog beschikbare themanummers *Ons Heem*

		euro
jg. 15, 1961, nr. 5-6,	Tegelnummer	5,00
jg. 23, 1969, nr. 3,	Brueghelnummer	5,00
jg. 25, 1971, nr. 4,	Iets over boerderijen	5,00
jg. 26, 1972, nr. 6,	Herbergen	5,00
jg. 27, 1973, nr. 6,	Abdijen en landbouw	5,00
jg. 29, 1975, nr. 2-3,	IJzeren afsluitingen	5,00
jg. 30, 1976, nr. 2-3,	Heemtaal	5,00
jg. 31, 1977, nr. 3-4,	Schuttersgilden	5,00
jg. 31, 1977, nr. 5-6,	Snoepgoed	5,00
jg. 32, 1978, nr. 6,	Wijnkultuur	5,00
jg. 34, 1980, nr. 1-2,	Het kind in ons heem	5,00
jg. 39, 1985, nr. 3,	Volksdevotie	5,00
jg. 40, 1986, nr. 3-4,	Neogotiek in Vlaanderen	5,00
jg. 41, 1987, nr. 2-3,	Volksgeneeskunde	5,00
jg. 41, 1987, nr. 5,	Landbouw in Haspengouw	5,00
jg. 42, 1988, nr. 2,	Postverkeer	5,00
jg. 43, 1989, nr. 2,	Roepstenen en kerkpuien	5,00
jg. 43, 1989, nr. 4-5,	Jacht en stroperij	5,00
jg. 44, 1990, nr. 5,	Rechtshistorisch patrimonium	5,00
jg. 45, 1991, nr. 4-5,	Kaarsen	5,00
jg. 46, 1992, nr. 2,	Openbaar vervoer in Vlaanderen	5,00
jg. 47, 1993, nr. 2,	Uurwerken en uurwerkmakers	5,00
jg. 47, 1993, nr. 4,	Melkverwerking en melkerijen	5,00
jg. 49, 1995, nr. 3-4,	Olieslagmolens	6,25
jg. 50, 1996, nr. 1,	Aspecten van Brabant	5,00
jg. 50, 1996, nr. 2,	Volksbedevaarten en pelgrimsgebruiken	6,25
jg. 50, 1996, nr. 3,	Drinkwatervoorziening door de eeuwen heen	3,75
jg. 51, 1997, nr. 1-2,	Huldeboek Jan Gerits	8,75
jg. 51, 1997, nr. 3,	Herbergleven in Vlaanderen	5,00
jg. 51, 1997, nr. 4,	Het kasteel in ons dorp	6,25
jg. 52, 1998, nr. 1,	Vlaamse emigratie naar Engeland en Noord-Amerika	6,25
jg. 52, 1998, nr. 2,	Sociale aspecten van de adel	7,50
jg. 52, 1998, nr. 3,	Historische en volkskundige aspecten van suiker	3,75
jg. 52, 1998, nr. 4,	Pro memorie. Monumenten voor de Grote Oorlog	6,25
jg. 53, 1999, nr. 1,	Papiergeschiedenis	6,25
jg. 53, 1999, nr. 2,	Tabaksgeschiedenis	6,25
jg. 53, 1999, nr. 3,	Baksteen	6,25
jg. 53, 1999, nr. 4,	Dood en begrafenissen	6,25
jg. 54, 2000, nr. 1,	Humor en verleden	6,25
jg. 54, 2000, nr. 2-3,	Gemeentelijke besturen	6,25
jg. 54, 2000, nr. 4,	Duivensport	6,25
jg. 55, 2001, nr. 1,	Brouwerijen	6,25
jg. 55, 2001, nr. 2,	Kapellen	6,25
jg. 55, 2001, nr. 3-4,	Bier	7,50
jg. 56, 2003, nr. 1,	Reizen	6,25
jg. 58, 2005, nr. 1,	Gevaar	6,25
jg. 59, 2006, nr. 1,	Kleur	6,25

Gewone nummers kunnen tegen 1,25 euro (tot 1991), 1,85 euro (1992-1996) of 6,25 euro (vanaf 2003) per exemplaar aangekocht worden. Gelieve steeds (zowel bij thema- als bij gewone nummers) portkosten toe te voegen: 1,25 euro per nummer, 3,75 euro per vier nummers. Te storten op rekeningnummer 068-2218590-33 met vermelding van jaargang en nummer. Voor meer informatie kan u vrijblijvend informeren bij het secretariaat van Heemkunde Vlaanderen vzw.

Ons Heem

Inhoudstafel

Dominique J.B. Vanpée, <i>De Witte Mars</i>	2
Hugo Driesen, <i>Heks terechtgesteld te Antwerpen</i>	9
Luc Van Eeckhoudt, <i>Brugse herinneringen aan de Eremieten van Augustinus</i>	13
Harry F.E. Vermeir, <i>"Wenskaarten tijdens de jaarwende"</i> <i>Een beeld van een veranderende maatschappij</i>	21
Karel van den Bossche, <i>Een monument om te eten</i> <i>Graan in- en uitvoer in de Middeleeuwen</i>	31

COLOFON

Ons Heem is een uitgave van
Heemkunde Vlaanderen vzw
Huis De Zalm
Zoutwerf 5
2800 Mechelen

 015/20 51 74

 015/20 54 23

 info@heemkunde-vlaanderen.be

 www.heemkunde-vlaanderen.be

Eindredactie:

Eva Van Hoye

Coördinator Heemkunde Vlaanderen

 eva.vanhoye@heemkunde-vlaanderen.be

Verantwoordelijke uitgever:

Fons Dierickx

Grote Baan 193

9310 Herdersem

Lay-out: Admundo, Zutendaal

1

2

3

4

FOTO'S OMSLAG

1. Postkaart, "*Gelukkig Nieuwjaar*", coloprint special 1667, poststempel Turnhout 1970.
2. Het Romaanse Koornstapelhuis te Gent. Verz. Karel van den Bossche.
3. Heks op de brandstapel. Bron: Ullstein Bilderdienst, Berlijn.
4. De Augustijnenbrug te Brugge. Verz. Luc Van Eeckhoudt

Abonnementsvoorwaarden: 20,00 euro voor één jaargang (4 nummers) door overschrijving van het exacte bedrag op rekeningnummer 068-2218590-33 met de vermelding: abonnement *Ons Heem* 2004.

Teksten voor *Ons Heem* kunnen ingeleverd worden op het secretariaat van Heemkunde Vlaanderen (t.a.v. Eva Van Hoye)

* eerste nummer: vóór 15 januari

* tweede nummer: vóór 15 april

* derde nummer: vóór 15 juli

* vierde nummer vóór 15 oktober.

ONS HEEM

driemaandelijks tijdschrift

jaargang 59, nummer 4

oktober-november-december 2006

ISSN 1370-6489